

Karsai Gábor:

A magyar gazdaság folyamatai, 1990-98

(Helyzetkép a TEP makro-forgatókönyveihez)

Budapest, 1999. február

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés	2.
2.	A tervgazdaság általános válsága	5.
3.	A piacgazdaság kiépülése	9.
3.1.	A piacgazdaság jog- és intézményi rendszere	9.
3.2.	A tulajdonviszonyok	11.
3.3.	A vállalati méretszerkezet	14.
3.4.	A vállalati magatartás	15.
3.5.	A pénz- és tőkepiac kiépülése	18.
3.6.	Az államháztartás reformja	19.
4.	A reálfolyamatok	23.
5.	A pénzügyi folyamatok	27.
6.	Gazdaságpolitikai értékek és dilemmák	29.
	Felhasznált irodalom	32.

1. Bevezetés

E tanulmány¹ célja, hogy a "Technológiai Előrettekintési Program" ("TEP") keretében tömör összegző értékelést adjon az elmúlt évtized gazdasági-társadalmi átalakulásának, a rendszerváltásnak a folyamatáról, az 1998-ra kialakult helyzetről. Bemutassa azokat az elmúlt évtizedben kialakult és várhatóan a következő évtizedben is ható gazdasági-társadalmi **trendeket**, amelyek ismerete nélkül nem lehet megalapozott jövőképeket készíteni. A TEP által felvázolt jövőképeknek ugyanis csak az azokhoz vezető utak - forгатókönyvek - bemutatása esetén van értelme. E forгатókönyveknek viszont szükségképpen a már eddig kialakult trendekhez kell viszonyulniuk. Hiszen csak az eddigi tendenciákhoz - az azokat formáló gazdasági-társadalmi kényszerekhez és érdekekhez - viszonyítva lehet a **valóságot befolyásoló** szerepük.

Hétköznapi jelenség, de nehezen megmagyarázható ellentmondás,² hogy a szinte mindenki által alapvetően gyenge hatékonyságúnak ítélt és diktatórikus tulajdonságai miatt elmarasztalt tervgazdaságot felváltó demokratikus és hatékony piacgazdaság megteremtése az ország állampolgáraitól még a folyamat tizedik évében is **áldozatokat** követel, a fogyasztás még 1998-ban sem érte el az 1987. évi 85%-át. Ráadásul a magyar társadalomnak tudomásul kellett vennie a munkanélküliség robbanásszerű megjelenését, az állás biztonságának általános elvesztését, az állami szolgáltatások színvonalának folyamatos csökkenését, a jövedelmi és vagyoni helyzet szélsőséges különbségeinek látványos megjelenését, a közbiztonság drámai romlását, a korrupciónak, a jogszabályok átlépésének hétköznapivá válását.

Ugyanakkor rendkívül jelentősek a **pozitívumok** is. Ilyen a hiánygazdaság és kísérőjelenségei megszűnése, a vevőért folytatott hazai és importverseny számos kellemes hatása, a magántulajdon és a vállalkozás méretkorlátozás nélküli joga, a világ technikai és kulturális újításainak beáramlásának, valamint a külfölddel fenntartott személyes és gazdasági kapcsolatoknak akadálytalanná válása, a parlamenti demokrácia létrejötte. 1997-98-ban már 4-5%-os volt a gazdasági növekedés és érzékelhetően emelkedett a fogyasztás is.

Ha a gazdasági visszaesést és az egyéb negatív jelenségeket a rendszerváltás következményének tekintjük, akkor jogos lehet a kérdés: arányban állnak-e az előnyök a hátrányokkal? **Csak hogy a visszaesés alapvetően nem a rendszerváltás, hanem a tervgazdaság általános válságának volt a következménye.** Míg a hetvenes években a magyar külső eladósodás összességében növekedést finanszírozott, a nyolcvanas években ez már csak a stagnáláshoz volt elegendő, a kilencvenes években pedig, amikor az eladósodás növelése már nem volt fenntartható,³ a gazdaság teljesítményének nagyarányú visszaesése következett be. Ez a tény a tervgazdaságban kialakult magyar gazdasági-társadalmi rendszer általános versenyképtelenségét, struktúrájának világpiaci leértékelését jelzi, amellyel közszínten szinte mindenki egyetértett és egyetért, de amelynek valós méretével igazán csak az elhúzódozó átalakulás következtében kényszerül szembenézni a társadalom.

---

¹ A tanulmány készítése során felhasználtam a GKI Gazdaságkutató Rt.-ben folytatott kutatások eredményeit, mindenekelőtt az 1997-ben készült, "A kapitalizmus alapjainak lerakása Magyarországon (1990-2002)" című kötet egyes megállapításait. (V.ö. Vértes - Karsai /1998/)

² V.ö. Tardos /1999/

³ Az 1988. évi 0,8 milliárd dolláros folyó fizetési mérleg hiány 1989-re 1,4 milliárd dollárra nőtt, miközben az 1988-ban még 2 milliárd dolláros konvertibilis devizatartalék 1990-re 1,1 milliárd dollárra csökkent.

Ez a válság olyan mély volt, s a Szovjetuniót olyan nagy mértékben rendítette meg (majd bomlasztotta fel), hogy néhány volt szocialista országban lehetővé vált a stabilizációs politika átfogó, a rendszer egészét megreformáló, valódi piacgazdasággá alakító politikával történő összekapcsolása. Azt, hogy nem a politikai rendszerváltás, hanem annak elmaradása, korlátozott illetve torz módja súlyosbítja a gazdasági válságot, jól illusztrálja a (nem balti) szovjet utódállamok és a balkáni posztszocialista országok visegrádi országokénál sokkal tartósabb, többségében napjainkban is mélyülő válsága.⁴

Magyarország és a többi közép-kelet-európai ország előtt most az a történelmi lehetőség áll, hogy Európa gazdaságilag és társadalmilag is fejlettebb részébe integrálódjon. Ez természetesen nem szünteti meg az előzőekben jelzett negatívumokat. Ám egy dinamikus fejlődés keretében e hátrányokat olyan jelenségeknek lehet tekinteni, amelyeket éppen a piacgazdasági átmenet kiteljesítése, az EU-integráció és általában a világgazdasági alkalmazkodás⁵ keretében lehet enyhíteni. Ez az a fő folyamat, amelyhez való viszony - akár tudatában vannak ennek a társadalmi szereplők, akár nem - meghatározza a jövő formálásában betöltött szerepüket.

E tanulmány azt igyekszik bemutatni, hogy az elmúlt évtizedben Magyarország fő vonásaiban már európai piacgazdasággá vált, s egyre inkább az európai integráció részévé válik. Az EU-tagsághoz szükséges intézményi és jogrendszer kialakítása, a maastrichti kritériumokhoz való közeledés majd azok tartós elérése, az állam (EU-ban is változó) szerepének és működési módjának megtalálása kedvező esetben **egy évtizedes programot** jelent Magyarország számára. Eközben a világgazdaság folyamatos változásaihoz is alkalmazkodni kell, biztosítva a magyar gazdaság verseny- és tőkevonzó-képességének fenntartását. A hangsúly az alkalmazkodóképességen van, hiszen egy kis országnak a globalizálódó világban aligha lehet más alternatívája. Ez az alkalmazkodás természetesen csak a hagyományok, az adottságok konzerválására való törekvéssel, nem pedig az azokkal való élni tudással ellentétes. Magyarország a szocialista időszakban meglehetősen sikeresen tette magát a "keleti tömb" nyugatává. Most az új adottsággal, a "nyugat keletévé" válás perspektívájával kellene okosan élni. Nem valamiféle illuzórikus nemzeti politizálással, hanem az Európai Unió fejletlenebb keleti peremén való elhelyezkedésből⁶ következő gazdasági-földrajzi adottságok, az ebből adódó tőkevonzó képesség kihasználásával. Ezen **adottságok kihasználása, az integráció és a felzárkózás** a következő évtizedek meghatározó folyamatának látszik.

---

⁴ E tanulmány nem foglalkozik azzal a kérdéssel, mi készítette a Szovjet államhatalmat a rendszerváltás különböző mértékű elfogadására az egyes posztszocialista országokban illetve saját tagköztársaságaiban, s milyen szerepet játszottak e változásokban a nyugati nagyhatalmak, illetve a nemzeti önállósulási törekvések.

⁵ A globalizáció pozitív és negatív hatásairól, a folyamat befolyásolásának lehetőségéről illetve korlátok közé szorításáról vita folyik az egész világon. Magyarország számára azonban csekély gazdasági és politikai súlya következtében e folyamat és annak nemzetközi intézmények általi (esetleges) befolyásolása egyaránt külső adottság, amelyhez alkalmazkodnia kell.

⁶ Reálisan nézve déli és keleti szomszédaink még kedvező esetben is csak jóval Magyarország után lesznek az EU tagjai.

2. A tervgazdaság általános válsága

A nyolcvanas évek végére, a kilencvenes évek elejére valamennyi közép- és kelet-európai országban súlyos gazdasági és (részben ebből fakadóan) politikai válság alakult ki. A folyamat gyökere a tervgazdaság általános válsága volt, amely egyensúlyi, növekedési, strukturális és intézményi válságban jelent meg. Ez a válság kiterjedt a társadalom egész értékrendjére, rétegződésére, jövedelemarányaira, fejlesztési céljaira, oktatási és motivációs rendszerére. Mindez általános - bár országonként illetve régióként eltérő sebességű és mélységű - rendszerváltáshoz vezetett.

Sokak illúziójával ellentétben a gazdasági rendszerváltás súlyos gazdasági visszaeséssel járt együtt. Különösen súlyos és elhúzódó, napjainkban is tartó visszaesés alakult ki a szovjet utódállamok és a balkáni posztszocialista országok nagy részében, amelyekben a korlátozott politikai rendszerváltás - s az ezt gyakran kísérő politikai káosz, feszültség, sőt polgárháborús helyzet - lehetetlenné tette, illetve nagyon korlátozta az érdemi gazdasági reformok végigvitelét, esetenként beindítását is.

A rendkívül jelentős - bár az említetteknel jóval kisebb - visszaesés azonban a visegrádi országokra is jellemző. Egyaránt nagy mértékben csökkent a GDP a már korábban is eladósodott országokban (Magyarországon és Lengyelországban), s azokban is, amelyeket az átmenet kezdetén ez a teher nem nyomasztott (Csehszlovákiában, illetve Csehországban és Szlovákiában).⁷ Visszaesés volt ott, ahol a politikai fordulat előtt nem volt reform (Csehszlovákia), de ott is, ahol ezt megelőzően sokéves reformfolyamat ment már végbe (Magyarország, Lengyelország). Nincs különbség abban sem, hogy deklaráltan sokterápia (Lengyelország) vagy "fokozatos átmenet" (Magyarország) volt a gazdaságpolitikusok ideológiája. A visszaesés szorosan összefüggött a KGST összeomlásával - s ennek következtében az exportpiacok elvesztésével -, továbbá a belföldi piacok szükségszerű megnyitásával. A piacvesztés azonban nem egyszerűen mennyiségi problémákat, hanem - amint arról már volt szó - átfogó strukturális válságot fejezett ki. Éppen ezért **a gazdasági válság kezelése** - mindenekelőtt az egyes országok fizetőképességének megőrzése, külső és belső egyensúlyi feszültségeinek oldása, az infláció leszorítása - **nem korlátozódhat stabilizációs intézkedésekre, hanem egyidejűleg modernizációs jellegűnek is kell lennie.**⁸ Modernizációnak abban a klasszikus szociológiai értelemben, amely a hasonulást jelenti a legfejlettebb nyugati gazdaság- és társadalomszervezési viszonyokhoz.⁹ Ennek híján ugyanis nem teremthetnek meg a visszaesést követő fenntartható növekedés előfeltételei. Ebből viszont az is következik, hogy a rendszerváltás, a piacgazdaság kiépítése és a tartós növekedés feltételrendszerének megteremtése **időigényes** folyamat, ami - mivel jelentős társadalmi konfliktusokkal jár - többnyire csak megtorpanások és kitérők után, egy sajátos tanulási folyamat keretében vezet eredményre.

A visegrádi országok mindegyikének fejlődésére jellemző, hogy a kilencvenes években - a többi posztszocialista ország túlnyomó többségétől jellegzetesen eltérő módon - **jelentős sikereket értek el** a piacgazdasági átmenetben. Parlamenti demokráciává alakultak, a társadalmi konfliktusok kezelésére képes intézményrendszert alakítottak ki. Felszámolták a hiánygazdaságot, kialakították a piacgazdaság alapintézményeit, radikális liberalizáció és

---

⁷ V.ö. Kornai /1993/

⁸ V.ö. Csaba /1996/

⁹ V.ö. Csaba /1995/

minden korábbinál markánsabb keresletkorlátozás révén visszahelyezték a pénzt a gazdaság "parancsnoki" funkciójába. Egyikükben sem alakult ki tartós hiperinfláció, sikeresen terelték át külkereskedelmüket a nyugati piacokra, s végeredményben a többségükben robbanásszerűen megnövekedett munkanélküliség szintje sem tér el a nyugat-európai tendenciáktól. Kivétel nélkül megőrizték, illetve visszaszerezték fizetőképességüket. (Ugyanakkor a stabilizációt és piacgazdasági reformokat halogató kelet-európai országok¹⁰ folyamatos süllyedése önmagában is jelzi, hogy a gazdasági válság nem a rendszerváltás következménye, hanem az összefüggés sokkal inkább fordított, vagyis a válság következtében vált elkerülhetetlenné a rendszerváltás.)

A visegrádi országok fejlődése **sem volt** azonban **törésmentes**. Az a tény, hogy a visszaesést követő növekedést Csehországban és Magyarországon újabb stabilizációs és reformcsomagnak kellett (illetve Szlovákiában kell) követnie, s ennek időpontja nem azonos évekre esett, arra utal, hogy a növekedési ütem hullámozása nem elsősorban a világgazdasági konjunktúra alakulásával, hanem a **belső viszonyokkal** magyarázható.¹¹

A GDP alakulása, 1990-98 (összehasonlító áron, 1989 = 100)

	Magyarország	Csehország	Szlovákia	Lengyelország
1990	96,7	99,6		88,4
1993	81,8	79,2	76,7	86,9
1996	86,6	88,5	91,5	103,9
1998*	95,1	87,5	102,2	116,9

*Beeslés

Forrás: Statistical Bulletin, Eastern Europe Consensus Forecast.

Az egyensúlyi problémák ismétlődő kiéleződése¹² arra utal, hogy a tartós növekedés feltételeinek megteremtése, az új, a világgazdaság igényeihez illeszkedő struktúra kialakítása csak **"teremtő rombolás"** útján mehet végbe. Ennek konfliktusokkal járó része, a rombolás sem takarítható meg, bár a kormányok a társadalmi feszültségek elkerülése érdekében halogatni igyekeznek azt. Ez a **halogatás** azonban a feszültségek szétterüléséhez, a gazdaság egészét hátrányosan érintő külső és belső egyensúlyromláshoz, majd inflációhoz vezet. Holott a volt szocialista országok számára a válság leküzdésének, a tartós növekedés megteremtésének fő lehetősége az intézményi rendszer megváltoztatásában, a piacgazdasági reformok végigvitelében rejlik. Ami magában foglalja a privatizációt, az üzleti szektor versenyhelyzetének és piaci környezetének megteremtését, az államháztartás átalakítását. Ez az előfeltétele az erőforrások hatékony allokációjának, s ennek lehetősége esetén a külföldi tőke beáramlásának, a hazai tőkefelhalmozásnak, a poszt-szocialista gazdaság

¹⁰ Például Bulgáriában 1996-97-ben évi 7-11%-os, Romániában 1997-98-ban évi 5-7%-os visszaesés volt, nem beszélve Ukrajnáról, ahol az 1995-96-ban bekövetkezett évi 10-12%-os visszaesést 1997-98-ban további évi 2-3%-os GDP csökkenés követte.

¹¹ Lengyelország fejlődése 1992-től töretlennek látszik, ebben azonban szerepe van a sokkal korábban kezdődött és így mélyebb válságnak, valamint az adósság-elengedésnek. A romló külső egyensúly és a belső strukturális feszültségek azonban a növekedés belső okokkal is magyarázható lassulását valószínűsítik.

¹² Csak illusztrációképpen: a folyó fizetési mérleg hiánya Magyarországon 1993-ban és 1994-ben is 3,5-4 milliárd dollár körül volt, Csehországban 1996-ban 4,3 milliárd dollár, a jóval kisebb Szlovákiában 1998-ban 2 milliárd dollár körül.

modernizálásának. **A kulcskérdés tehát a gazdaság - egymással szoros összefüggésben levő - tőkehasznosító, tőkevonzó és tőkefelhalmozó képességének javítása.**

Csak e képességek fokozatos kiteljesedése esetén lesz forrás a rombolás utáni teremtéshez, s válik valószínűvé, hogy e teremtés valóságos lesz. Ugyanakkor mindez időigényes folyamat, nem következhet be egyik pillanatról a másikra. A társadalomnak és a mindenkori kormányoknak is **türelmet** és **következetességet** kell tanúsítani. A folyamatok siettetése - például a belföldi kereslet korlátozásának a kínálati alkalmazkodás feltételei megteremtése előtti lazítása, különösen mesterséges gerjesztése -, illetve a rövidtávon fájdalmas hatású reformlépések halogatása - legyen az a csődtörvény működtetésének, a valós privatizációnak vagy az államháztartási reformoknak a halogatása - visszavetheti a stabilizációs-modernizációs folyamatot. (Miként az a visegrádi országokban is bekövetkezett.) Ugyanakkor a gazdasági kényszerek ösztönzőleg is hathatnak a reformok továbbvitelére. Az egyes posztoszocialista országok lehetőségeit nyilvánvalóan korlátozzák a világpolitikai megfontolások, **mozgásterük** azonban - pozitív és negatív értelemben egyaránt - nem csekély. Jól mutatja ezt például a külföldi tőke bevonásában elért magyar siker, vagy Szlovákia kimaradása az EU-csatlakozás első körébe meghívott államok sorából.

Ha áttekintjük a magyar gazdaság fejlődésének néhány fontosabb jellemzőjét, sajátos **rángatódzásra** figyelhetünk fel.

A GDP termelésének és felhasználásának volumenindexei, 1990-98

(előző év = 100)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997*	1998*
GDP-termelés	96,7	88,1	96,9	99,4	102,9	101,5	101,3	104,6	105,0
Ipar	92,4	82,2	93,3	104,4	105,9	107,0	103,3	111,2	110,0
Mezőgazdaság	95,4	91,9	83,4	92,1	99,6	102,7	104,2	99,5	100,0
Egyéni fogyasztás	96,4	94,4	100,0	101,9	99,8	92,9	96,9	102,0	105,0
Beruházás	92,9	89,6	97,4	102,0	112,5	95,7	106,3	108,8	110,0
Belföldi felhasználás	96,9	90,9	96,4	109,9	102,2	96,9	100,8	103,7	106,0
Export	95,9	95,1	102,1	89,9	113,7	113,4	107,4	126,4	121,0
Import	94,8	105,5	100,2	120,2	108,8	99,3	105,7	125,5	124,0

*Az 1997-98. évi adatok a GKI Rt. becslései

Forrás: KSH

Szembetűnő, hogy a vizsgált éveket elég jól körülhatárolható **időszakokra** lehet osztani. Az egyes szakaszokat mindenekelőtt a folyó fizetési mérleg egyenlegének romlása illetve javulása, valamint a GDP változásának ezzel ellentétes mozgása jellemzi. Ezek mögött azonban a többi gazdasági folyamat változása, a gazdaságpolitika **irányváltásai** is kimutathatók.

A magyar gazdaság néhány egyensúlyi adata, 1990-98

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998*
Fogyasztói árindex (előző év = 100)	128,9	135,0	123,0	122,5	118,8	128,2	123,6	118,3	114,3
Külkereskedelmi egyenleg (milliárd dollár)	0,9	-1,2	-0,4	-3,6	-3,9	-2,6	-2,4	-2,1	-2,7
Konvertibilis folyó fizetési mérleg (milliárd dollár)	0,1	0,3	0,3	-3,5	-3,9	-2,5	-1,7	-1,0	-2,3
Regisztrált munkanélküliek száma az év végén (ezer fő)	80	406	660	632	520	496	478	464	404
Az államháztartás privatizációs bevételek nélküli egyenlege a GDP százalékában	0,3	-2,9	-7,0	-5,6	-8,4	-6,8	-3,1	-4,6	-6,7 (-4,6***)
Nettó külföldi adósságállomány, tulajdonosi hitelekkel együtt, (milliárd dollár)	15,9	14,6	13,0	14,9	18,9	16,8 (16,3**)	14,3**	11,2**	12,4**

* Az 1998. évi adatok részben becslések

** Konvertibilis és nem konvertibilis devizában együtt

*** A Postabankkal, az MFB-vel és az ÁPV Rt.-vel kapcsolatos rendkívüli, jellemzően konszolidációs kiadások nélkül.

Forrás: KSH, PM.

Így az 1990-92 közötti **első szakaszban** a rendkívül erőteljes gazdasági visszaesés ellenére - amely a GDP termelésében, felhasználásában és a munkanélküliség emelkedésében egyaránt megmutatkozott - a külső kereskedelmi és pénzügyi egyensúly kedvezően alakult, a korábbihoz képest jelentősen javult. Ám az 1992-94 közötti **második szakaszban** az egyensúly ismét nagymértékben romlott, miközben enyhe növekedés (de ezen belül dinamikus belföldi felhasználás) kezdődött meg. A pénzügyi egyensúly az 1995-97 közötti **harmadik szakaszban** újfent számottevően javult, miközben a növekedés üteme lecsökkent (a belföldi felhasználásé átmenetileg visszaesett), majd dinamikus növekedés indult meg. **1998-ban** a gyorsuló növekedés már az egyensúly romlásával párosult. Ennek mértéke és várható 1999. évi alakulása az időközben rendkívül megerősödött magyar exportképesség és lecsökkent adósságállomány mellett nem jelent akkora veszélyt, mint a kilencvenes évek közepén kialakult egyensúlyromlás, egy belső felhasználás által vezérelt, nem fenntartható ütemű növekedés kialakulása azonban reális veszély. Az eddigi tapasztalatok alapján azonban feltételezhető, hogy a magyar gazdaságpolitika a kényszerek hatására ha nem is feltétlenül idejében, de még az igazán tragikus fejlemények előtt megteszi a szükséges korrekciós és reform-lépéseket.

3. A piacgazdaság kiépülése

3.1 A piacgazdaság jog- és intézményrendszere

Magyarországon az európai gazdasági jog- és intézményrendszer **minden lényeges eleme kiépült** és többé-kevésbé működik. Jelentős feladat azonban még az EU-jogharmonizáció. A jogbiztonság legsúlyosabb problémái nem a jogalkotás, hanem a jogalkalmazás terén jelentkeznek.

Magyarországon a gazdaság piaci elemeinek és infrastruktúrájának kiépítése nem 1990-ben kezdődött. Az "új gazdasági mechanizmus" 1966. évi elhatározása és 1968. évi bevezetése óta megtorpanásokkal és visszarendeződésekkel, de a tervgazdaság folyamatos reformja ment végbe. Ennek utolsó állomása a '80-as évek második felében az adóreform, a kétszintű bankrendszer és a társasági törvény megalkotása volt.

A társadalmi-gazdasági fejlődés politikai korlátainak 1989-90-es leomlásával a piaci viszonyok általánossá és meghatározóvá tételére nyílt lehetőség. Ez részben gyakorlati liberalizálási és deregulálási, részben jogalkotási erőfeszítéseket igényelt, mivel a korábbi tilalmak feloldásához, a piachoz szükséges új intézmények és magatartási normák életrehozásához, magához a privatizáció lebonyolításához törvényi szabályozásra volt szükség.

A **deregulálás** és **liberalizálás** hatására a kilencvenes évek elejétől a gazdasági alanyok autonóm módon, szabadon döntenek szinte minden kérdésben, így például az árak, a bérek, a foglalkoztatás, a beruházások, a piaci együttműködés ügyében. A hatósági ár szűk körre szorult vissza, s a kormányzatot e területek nagy részén is megállapodások kötik (energetika). Az üzleti szféra számára az Érdekegyeztető Tanács ajánlásokat fogalmaz meg a béremelés javasolt mértékéről, ez azonban nem kötelező érvényű. Az termékek és szolgáltatások exportja és importja liberalizált, a vámok alacsonyak, a tőkeimport akadálytalan, a tőkeexport engedélyhez kötött, de különösebb akadályok nélkül s növekvő méretekben folyik.

1989-91-ben egymás után jelentek meg a piacgazdaság kialakulásához szükséges **törvények**. Ilyen volt az egyéni vállalkozásról, az értékpapírokról és a tőzsdéről, az Állami Vagyonügynökségről, a tisztességtelen verseny tilalmáról, a munkanélküli ellátásról, a számvitelről, a csőd eljárásról, a pénzügyintézetekről, a jegybankról, a tb-önkormányzatokról és az állami vagyon kezeléséről szóló törvény. A következő években is számos fontos törvény született - például a gazdasági kamarákról, a közbeszerzésről vagy a devizáról - s módosultak, csiszolódtak a korábbi törvényi előírások is.

Az elmúlt években jelentősen, de területenként igen különböző mértékben fejlődött a **gazdaságpolitika intézményrendszere**. Az MNB önállóságát törvény védi, a költségvetés többé-kevésbé önálló alrendszerekre bomlott, deficitje a piacról finanszírozódik. Teljesen átalakult a pénzügyi intézményi rendszer: a bankrendszer kétszintűvé vált, verseny alakult ki a kereskedelmi banki és biztosítói szférában, nagyszámú tanácsadó, közvetítő és brókeriroda alakult. Működik a Versenyhivatal. Lényeges reformra került sor a nyugdíjrendszerben. Az agrárgazdaság, az egészségügy és a közoktatás intézményeinek átalakulása viszont eddig igen kevés eredményt hozott.

Az **érdekvédelmi szervezetek** lassan fejlődnek, ez zavaroknak is forrása. A munkáltatói és munkaadói szervezetek még nem letisztultak, az érdekegyeztetés intézményes módja és kerete

széles körben vitatott. A kialakult széleskörű kamarai "hálózat" funkciói áttekinthetetlenek, a köztük lévő munkamegosztás tisztázatlan, a kötelező tagság inkább csak költséget, semmint tényleges előnyt jelent tagok számára. A fogyasztóvédelem szervezetei (részben finanszírozási gondok miatt) ennél is lassabban fejlődnek.

A piacgazdaság jogi-intézményi rendszerének kiépítése a régióban **kiemelkedő gyorsasággal és következetességgel** történt, ami egyúttal széles körben **vitatottá** is tette e folyamatot. A kritika lényege az, hogy a "túlliberalizálás" csak növelte az objektíve amúgyis nagy gazdasági gondokat. A kormányzaton és bankrendszeren belüli pénzügyi átláthatóságot, az üzleti szektoron belüli pénzügyi fegyelmet kikényszerítő jogszabályok működtetésének elhalasztása valószínűleg valóban kevesebb rombolással járt volna, de kevesebb "teremtéssel" is, hiszen ennek híján jóval kevesebb külföldi tőke áramlott volna az országba, emellett a meglévő erőforrásokat is kevésbé hatékony módon lehetett volna felhasználni.¹³

Ma már az egyes országok között verseny folyik abban, hogy melyikük tud kedvezőbb feltételeket nyújtani a tőkebefektetések számára, beleértve a külföldi és a hazai megtakarítások tőkévé formálását, befektetéseinek ösztönzését. Az IMD, a tekintélyes svájci Nemzetközi Menedzserképző Intézet évente jelentést tesz közzé arról, hogy az egyes országok **mennyire versenyképes feltételeket biztosítanak az üzleti szféra számára**. Magyarország az 1998. tavaszán nyilvánosságra hozott jelentés szerint egy év alatt összesen nyolc hellyel került előbbre a versenyképességi világranglistán, s jelenlegi 28. helyezése nemcsak a poszt szocialista országok között a legjobb,¹⁴ de kedvezőbb például az öt követő Portugáliáénál és Olaszországnál is. Ez arra utal, hogy a korábbi évek stabilizációs politikája sokkal inkább "vállalkozásbarát" volt, mint ahogyan ez a megszorítások közepette érzékelhető volt.

A hazai vállalkozók leginkább az IMD által a "hazai gazdaság" fogalomkörébe sorolt kategóriák (a termelés, a fogyasztás, a megélhetési költségek és a beruházások) alakulását nehezményezik. A növekedést és különösen a hazai keresletet visszafogó restriktívot ért bírálatokat visszaigazolja az IMD értékelése, a "hazai gazdaság" kritériuma szerinti sorrendben Magyarország évek óta csaknem az utolsó helyen van a vizsgált 46 nemzetgazdaság között.

Csak hogy ez a hazai vállalkozások által olyannyira kiemelt szempont csak az egyike az IMD által egyaránt fontosnak tartott nyolc kritériumcsoportnak. Az elmúlt években Magyarország már jelentősen előrelépett - a 20-27. helyre került - az "infrastruktúra", a "gazdasági nyitottság" és a "tudományos-technikai tevékenység" szerinti rangsorban. Az elmúlt évben pedig különösen látványosan javult Magyarország helyezése a "kormányzati tevékenység" (a költségvetési politika, az állam gazdaságba való beavatkozásának mélysége és a törvényesség) és a "pénzügyek" (a tőkéhez való hozzájutás lehetősége, a tőkepiacok dinamizmusa és a bankszektor hatékonysága) szerinti rangsorban. A javulás 13 illetve 8 hely. Ugyanakkor csak

---

¹³ V.ö. Antal /1998/

¹⁴ Az 1998-ban megjelent más nemzetközi rangsorok ugyancsak Magyarország régióbeli vezető szerepét támasztják alá. Így például a Fraser Institute szerint a gazdasági szabadság szerinti rangsorban (Világgazdaság, 1998. XII. 22.) vagy a "Central and Eastern Economic Review" által készített (Világgazdaság, 1998. XII. 1.) lista összesített rangsorában (Szlovéniával holtversenyben) Magyarország egyaránt az első a régióban. Miként a viszonylag fejlett üzleti kultúra közvetett bizonyítékaként az egy főre jutó Financial Times példányszáma szerinti rangsorban is (Világgazdaság, 1998.X.30.).

lassú javulás és tartós lemaradás jellemzi a "menedzsment" (a termelékenység, a menedzserek hatékonysága és a vállalkozási kultúra) valamint az "emberi erőforrás" (a munkanélküliség, az oktatási szerkezet, a lakosság összetétele és értékrendje) szerinti magyar helyezést.

Ugyanakkor Magyarország helyezése némileg romlott a Transparency International **korruptciós** ranglistáján,¹⁵ igaz ez a lecsúszás régió egészére jellemző.

Tény, hogy **a jogalkalmazásnak rendkívül súlyos gondjai vannak.** Ezt részben az magyarázza, hogy a közelmúltbeli jogalkotás - a rendszerváltásból következően valószínűleg elkerülhetetlenül - "húzó" jellegű volt, vagyis új intézményeket gyakran kellő személyi és tárgyi előfeltételek nélkül vezettek be. Például cégbíróági felügyeletet rendeltek el valamennyi társaság felett, alig működő cégbíróóságokkal; nyugati típusú (vagyis az értékelőnek sok tekintetben érdemi mérlegelési lehetőséget adó, ugyanakkor komoly felelősséget is előíró) számviteli törvényt léptettek életbe, képzett könyvvizsgálók, vagyoneértékelők hiányában; a tőzsde működését részleteiben szabályozó tőzsdetörvény született megfelelő tőzsdei szereplők nélkül. Ebből a törvények és a napi gyakorlat állandó konfliktusa származott.

Súlyosbította a helyzetet, hogy a zavaros, precedensek nélküli helyzetet kihasználva a gyors meggazdagodást megcélzó érdekcsoportok egy része etikátlan, sőt törvényellenes magatartást tanúsított, szankcionálásukra azonban gyakran nem került sor (eleinte nem volt ehhez elég felkészültség, később nem volt elég erő). Az adóelkerülés társadalmi gyakorlattá, a szerződésszegés, az áfa-csalás, a csalárd csőd, vagyis a joggal való visszaélés bocsánatos bűnné vált. A bizonytalan és lassan javuló informatikai felszereltségű ingatlan-nyilvántartás, a csak a legutóbbi időben felgyorsult cégbejegyzés, az elhúzódó perek majd a lassan megszülető ítéletek gyakran reménytelen végrehajthatósága ugyancsak tovább csökkent a **jogbiztonságot** (hiszen a jogsértés esetén a károsult nem remélhet valós mértékű kártérítést, a jogsértőnek pedig nem kell aggódnia a várható retorziók miatt). A napjainkra kialakult helyzetet jól jellemzi, hogy a Tárki Rt. felmérése szerint 1998-ban a megkérdezettek több mint 80%-a értett egyet azzal, hogy **át kell lépni a szabályokat** az érvényesülés érdekében.¹⁶

3.2. A tulajdonviszonyok

A tulajdonviszonyok átalakulása különböző számbavételi problémák miatt a gazdaság különböző szektoraiban eltérő pontossággal, összességében csak becslések felhasználásával lehetséges.¹⁷ Eszerint míg a gazdasági szférában az állami tulajdon 1990-ben még 90 % feletti részaránnyal rendelkezett, 1998 végére ez az arány csaknem megfordult, **a magántulajdon aránya már közel 80%-os.** Hasonló fordulat történt a GDP-hez való hozzájárulás terén is, míg a magánszektor 1990-ben a gazdasági szféra GDP-jének alig több mint egynegyedét termelte meg, ez az arány 1998. végére 90 % körülire nőtt.

---

¹⁵ Világgazdaság, 1998. IX.13.

¹⁶ V.ö. Tóth /1998/

¹⁷ A GKI Gazdaságkutató Rt. 1994-ben kutatást folytatott a magánszektor (beleértve a rejtett gazdaságot is) fejlődéséről Magyarországon 1990 és 1993 között, s azóta is rendszeresen sor kerül az akkori adatok becslésen alapuló aktualizálására, az elmúlt években pedig különösen Pitti Zoltán tanulmányai foglalkoztak ezzel a témával.

A társasági formában működő gazdasági szervezetek már a kilencvenes évek közepén a vállalkozások nettó árbevételének több mint háromnegyedét realizálták,¹⁸ azóta ez az arány jelentősen tovább nőtt, valószínűleg 90% körül van.¹⁹ Az egyéni vállalkozások tehát nagy számuk - 1997-ben mintegy 470 ezer működött az országban - ellenére inkább foglalkoztatási és kiegészítő szolgáltatásokat nyújtó szerepük miatt jelentősek, nem pedig gazdasági erejük következtében. (Akkor, is ha tudjuk, hogy az adó- és ezzel bevétel-eltitkolás e szektorban az átlagosnál magasabb lehet.) Ezért a gazdaság fő tulajdonosi folyamatainak jellemzésére jól használhatók a társasági adóbevallások adatai (akkor is, ha tudjuk, hogy ezek is számos torzítást tartalmazhatnak). Míg az időszak elején az állam vállalkozói szerepvállalása sokszorosan meghaladta a fejlett ipari országokban szokásosát, jelenleg már a nyugat-európai átlag körül van (a közszolgáltatások terén az állami-önkormányzati részesedés Magyarországon már alacsonyabb).

A társas vállalkozások tulajdonosi struktúráján belül 1997 végére a **külföldi tulajdon aránya meghaladta az egyharmadot**. 1992 és 1997 között az állam tulajdonosi szerepe folyamatosan csökkent, s a külföldi tulajdon mellett - attól elmaradva -, de nőtt a belföldi társaságok (ide tartoznak a pénzintézetek is) mint tulajdonosok szerepe. Érdekes, hogy a közvetlen magántulajdon térnyerése megtorpant, s a tulajdonosok mögött is **viszonylag szűk kör** húzódik meg.²⁰ A szövetkezetek pozíciója gyengült, az MRP-szervezeteké viszont kissé kiterjedt. Az önkormányzatok a vizsgált időszakban kapták meg vállalkozói vagyonukat, majd kezdték meg saját vagyonuk privatizálását. Az egyéb tulajdon arányának növekedése a non-profit formák elterjedésének következménye.

A társas vállalkozások jegyzett tőkéjének tulajdonosi struktúra szerinti összetétele, 1992-97 (százalékban)

Tulajdonos megnevezése	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Belföldi magánszemély	9,8	11,9	12,3	12,4	11,6	11,3
Belföldi társaság	12,4	14,2	17,1	19,9	20,5	24,1
Állam	58,9	48,4	40,4	29,5	22,4	15,8
Külföldi	10,1	16,1	18,9	27,9	31,6	35,3
Önkormányzat	5,1	5,8	6,6	6,3	10,1	8,9
Szövetkezet	2,8	2,6	2,6	2,1	1,8	1,6
MRP-szervezet	0,1	0,3	0,9	1,0	0,8	1,2
Egyéb	0,8	0,7	1,2	0,9	1,2	1,8
Jegyzett tőke összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: APEH

A hazai társaságok tulajdonosi szerkezete változásában több tényező együttes hatása érvényesül.²¹ Mintegy 42-44%-os súlya van az állami vagyon privatizációjának, 30-32%-ot tesznek ki az előzmény nélküli új vállalkozás-alapítások (ide tartoznak a nagy, ún. "zöldmezős" vállalatalapítások is). A tulajdoni arányok változásában jelentős az új tulajdonosok privatizációt követő tőkeemelésének, majd a profit-visszaforgatásának szerepe.

¹⁸ V.ö. Pitti /1997/

¹⁹ V.ö. Az egyéni vállalkozói bevallások tapasztalatai (Adó, 1998/11.)

²⁰ Pitti Zoltán vizsgálatai szerint a 227 ezer társas vállalkozás tulajdonjoga 42-44 ezer természetes személy kezében összpontosul, vagyis egy-egy tulajdonos átlagosan 5 vállalkozásban érdekelt. /Pitti, 1998/

²¹ V.ö. Pitti /1998/

Az elmúlt évek jelensége, hogy a szakmai befektetők után megjelentek a részvényeket vásárló - főleg külföldi²² - portfólió-befektetők.

A **privatizációs stratégia** kormányzati ciklusonként, sőt egy cikluson belül is változott. Állandó eleme volt azonban, hogy - technikailag kivihetetlen és politikailag elfogadhatatlan módszerként - elvetette a reprivatizációt, valamint az ingyenes vagyonhoz juttatást, s helyette a **piaci áron történő értékesítés** elvét hangsúlyozta, amit esetenként különböző vásárlói rétegeket preferáló kedvezményes technikákkal egészített ki.

Nehezítette a folyamatot, hogy míg a korábbi évtizedekben a világ más tájain végbement privatizációk hatalmas tőkeerővel és üzleti gyakorlattal rendelkező tulajdonosi osztály részvételével zajlottak le, addig Magyarországon a rendszerváltás küszöbén ilyen osztály nem létezett: a magánszektor kicsiny, gyenge és tőkeszegény volt. (Nagyon valószínű, hogy a hazai közép- és nagypolgári réteg össze fog fonódni a nemzetközi burzsoáziával, s ezért számottevő, "nemzeti" burzsoázia a jövőben sem jön létre.) Ehhez járult, hogy a privatizáció egy súlyos gazdasági válság, piacvesztés és cseppfolyós politikai helyzet közepette zajlott le, amikor a vállalatok profittermelő képessége alacsony, sokuk jövője bizonytalan volt.

Figyelemre méltó, hogy a társasági adózás szabályai szerint működő vállalkozások saját tőke állománya 1992 és 1995 között 5000 milliárd forintról 6000 milliárd forintra nőtt (ebből a jegyzett tőke 3700 milliárd forintról 4600 milliárd forintra), miközben a vállalkozások száma csaknem megduplázódott. Az egy vállalkozásra jutó átlagos vagyon értéke tehát szembeötlően csökkent. Ha figyelembe vesszük, hogy a vegyes érdekeltségű társaságokon belül a külföldi tőke nagysága az 1992. évi 93 milliárd forintról 1995-re 1300 milliárd forintra nőtt, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a társas vállalkozások vagyona külföldi befektetés nélkül csökkenő értéket mutatna.²³ Vagyis az adott időszakban **tisztán hazai forrásból az egyszerű újratermelés feltételei is hiányoztak volna.** (Az egyéni vállalkozók átlagosan rendkívül alacsony szintű és lassan növekvő termelési célú vagyona e helyzetben nem változtat.) E téren azonban 1996 óta a helyzet már javult.

A magyar gazdaságpolitika egyik távlatos sikere és eredményeinek fontos eleme a **külföldi tőke beáramlásának segítése** mind a privatizációs folyamatban, mind az új vállalkozások létrehozatalában és a tőkeemelésben. 1998 végéig közel 19 milliárd dollár működőtőke érkezett az országba. A tulajdonosi hitelekkel együtt - amelyek tulajdonképpen a befektetés sajátos formái - a direkt tőkebefektetés eléri a 20 milliárd dollárt. A közép-kelet-európai régióban Magyarországra áramlott be a legtöbb működőtőke. A kilencvenes évtized első felében Magyarország súlya 50% körül volt, s még mindig egyharmad körül van. Annak ellenére, hogy az utóbbi két-három évben az éves beáramlást illetően a magyarnál jóval nagyobb gazdasággal rendelkező és a privatizációt most felgyorsító Lengyelország (természetes módon) már megelőzött bennünket. **Az egy főre jutó külföldi működőtőke-állomány azonban így is kiemelkedően Magyarországon a legmagasabb** (1998-ban mintegy háromszorosa volt a cseh és lengyel adatnak).²⁴

---

²² 1998-ban a BÉT közkezen levő részvény-kapitalizációjának közel háromnegyede külföldi, főleg angolszász tulajdonban volt. (V.ö. Pitti /1998/)

²³ V.ö. Pitti /1997/

²⁴ V.ö. Világgazdaság, 1998. IX. 2.

A Magyarországra 1997 végéig érkezett külföldi működőtőke kisebbik felét (47,4%-át) tette ki a privatizációs devizabevétel.²⁵ A világ legnagyobb 50 multinacionális cégéből 1996 végén már 40 jelen volt Magyarországon. A legutóbbi időki²⁶ igen magas volt a reinvestált profitok és pótlólagos befektetések összege, vagyis a Magyarországon megtelepedett nagy cégek csaknem mindegyike bővítéi tevékenységét. Ugyanakkor a külföldi tőke nem csak a nagy cégekbe áramlik, a KSH adatai szerint 1996-ban 19 ezer vállalkozásban volt 50%-nál magasabb a külföldi befektetési hányad.

3.3. A vállalati méretség szerkezet

A rendszerváltás előtti időszakra a termelés és forgalmazás **túlzott koncentrációja és centralizációja** volt a jellemző. A nagyvállalatok többsége mesterséges összevonásokkal létrehozott, autark gazdálkodást folytató, a belföldi monopolhelyezete következtében elkényelmesedett cég volt. A nyolcvanas években az állami vállalatok és szövetkezetek száma nem haladta meg az ötezret, náluk koncentrációzott azonban a GDP előállításának több mint 90 %-a. A kis- és középüzemek aránya messze elmaradt a fejlett ipari országokban szokásostól. Alig több mint százezer kisiparos dolgozott mintegy 20 ezer alkalmazottal.

A gazdasági szervezetek, vállalkozások számának erőteljes növekedése már a nyolcvanas évek elején, a kisvállalkozások lehetővé tételével elkezdődött, s 1989-től új lendületet vett. A növekedés forrása elsősorban az új (magán) vállalkozások alapítása volt, de szerepet játszott a korábbi nagy állami vállalatok kisebb egységekre osztódása, továbbá a termelőszövetkezetek felbomlása is.

1989 után a vállalkozások száma minden kategóriában **robbanásszerű növekedésnek** indult, majd a növekedési görbe az évtized közepe táján **ellaposodott**. 1990 eleje és 1997 vége között az összes hivatalosan regisztrált gazdasági szervezet száma közel háromszorosára (0,4 millióról 1,1 millióra) emelkedett. A hivatalosan nyilvántartott vállalkozások egy része azonban nem folytat tényleges tevékenységet (megszűnt, de a nyilvántartásból nem törölte magát, vagy esetleg soha nem is kezdte el a tevékenységét). A KSH 1995 óta mutatja ki **a valóban működő szervezetek** számát. Ez 1997 végén a regisztráltak mintegy 70%-a volt. A csak papíron való létezés elsősorban az egyéni vállalkozásokra jellemző. A regisztrált egyéni vállalkozók száma már 1995 óta mérséklődik. Ha a kormányzat erőfeszítései a valóságban nem működő cégek kiszűrésére sikerrel járnak, lehetséges, hogy a regisztrált társas vállalkozások száma is csökkenni fog, miközben a ténylegesen működőké növekszik.

A működő gazdasági szervezetek száma az időszak végén, 1995-98 (ezer)

Év	Jogi személyiségű vállalkozás	Jogi személyiség nélküli vállalkozás	Egyéb	Egyéni
1995	95	93	62	418
1996	114	124	66	460
1997	125	144	69	432
1998	146	175	74	458

²⁵ V.ö. Csáki - Macher /1998/

²⁶ Az 1998-ban megugrott profit-repatriálás valóságos tartalma még további elemzést igényel.

A működő vállalkozások számának a lakosság létszámához viszonyított aránya (100 főre 7,8 vállalkozás) ma Magyarországon **nagyjából megegyezik a nyugat-európai átlaggal**. Nálunk azonban e vállalkozások jelentős része **pusztán adózási okokból** vagy **kényszervállalkozásként** jött létre, ezért magatartására inkább a munkavállalói szemlélet és nem a kockázatvállalás a jellemző. Ez utóbbiak között sok az apró, tartósan fennmaradni aligha képes vállalkozás. Az egészséges gazdasági fejlődésnek az új cégek alakulása és a versenyképtelenek elbukása egyaránt természetes velejárója. (Az újonnan alapított kisvállalkozások többsége 2-3 éven belül a fejlett országokban is megszűnik.)

A magyar gazdaságban **talpára állt** a vállalati méretek eloszlásának tervgazdaságban kialakult **fordított piramisa**. A hazai gazdasági társaságok 90%-a 0-9 főt foglalkoztat, ha pedig az egyéni vállalkozókat is e körbe soroljuk, mikrovállalkozásnak tekinthető a működő vállalkozások 96,5%-a. A kisvállalkozások gazdasági társaságokon belüli 8%-os részaránya is megfelel a nemzetközi tendenciáknak. Ugyanakkor e mikro- és kisvállalkozások részesedése például a vagyomból és a teljesítményből elmarad az európai átlagtól.²⁷

Az elmúlt egy-két évben **a korábbi decentralizációs folyamattal párhuzamosan jól érzékelhető a centralizációs folyamat megjelenése** is. A gazdasági társaságokon belül 1995 és 1997 között nőtt az 500 főnél többet foglalkoztató cégek száma (471-ről 614-re), s a 250-499 főt foglalkoztatóké is (374-ről 463-ra). Látványos egyesülési folyamat megy végbe néhány ágazatban, különösen az élelmiszeriparban és a kereskedelemben, a bank- és biztosítási szektorban.

3.4. A vállalati magatartás

A hiánygazdaságból a piacgazdaságba való átmenet a vállalatok magatartásának alapvető megváltozásával jár együtt: nem a vevőknek kell az eladókhoz alkalmazkodniuk, hanem az eladóknak a vevőkhöz. Egyidejűleg megszűnnek azok a kínálati korlátok is, amelyek az eladók alkalmazkodását a korábbiakban lehetetlenné tették, illetve megnehezítették.

A felmérésekben a vállalatok már a kilencvenes évek fordulóján **egyre kisebb mértékben utaltak a termelést akadályozó tényezők közül az erőforrások hiányára, s egyre erőteljesebben a kereslet - főleg a belföldi kereslet - korlátaira és a finanszírozási problémákra**. Az import liberalizálásával megszűntek az erőforráskorlátok, a bérszabályozás megszüntetésével pedig a munkaerőhiányból munkanélküliség lett. A verseny és a pénzügyi szempontok előtérbe kerülése pedig kikényszerítette a cégek piaci alkalmazkodását.

Jelentős változások mentek végbe a vállalatok **stratégiai céljaiban** is. Ennek középpontjában (az extenzív bővítést erőltető több évtizedes gyakorlat után) immár évek óta a piaci munka minőségének a javítása áll.

A gazdasági válság és a piacgazdasági átmenet jelentős hatást gyakorolt a **K+F tevékenységre**, az e tevékenységgel foglalkozó szervezetek működésére, finanszírozására, az

---

²⁷ V.ö. Pitti /1998/

általuk foglalkoztatott létszámra és a kiválasztott témákra.²⁸ A tervgazdaságban a K+F tevékenység - a beruházások GDP-ből való részesedéséhez hasonlóan - ráfordítás-oldalról számos szempontból inkább túlzottan volt mondható. Az eredmények, mindenképp a gyakorlatban is hasznosítható és hasznosított eredmények azonban - ismét csak a beruházásokhoz hasonlóan - igen szerények voltak. A gazdaság más területeihez hasonlóan **itt is teremtő rombolásra** van szükség, s a folyamatok logikájában a rombolás szükségképpen megelőzi a teremtést. Teljesen természetesnek kell tekinteni, hogy a válságba került vállalatok és az államháztartás a stabilizációs folyamat során a K+F kiadásokon is takarékoskodni igyekezett. S ameddig e kiadások korábbinál jobb hasznosulásának nem alakultak-alakulnak ki a feltételei, ez nem is tekinthető egyoldalúan szűklátókörű politikának.

A nagyvállalatok jelentős részének megszűnésével szétszóródtak a kutató-fejlesztő csoportok, a privatizált vállalatok egy része beszüntette a közvetlen kutatási, fejlesztési tevékenységet. Az újonnan létrejött vállalkozások többsége kis szervezet, amelyek tőkeereje a saját és a megbízásos kutatási-fejlesztési tevékenységhez kevés. A kutatásra-fejlesztésre fordítható anyagi erőforrások folyamatosan szűkültek. A vállalati megrendelések hiánya és az állami hozzájárulás (reálértékben) csökkenése a kutatóintézeteket és az egyéb kutatóhelyeket is nagymértékben gyengítette.

A kutatásfejlesztési ráfordítások reálértéke 1996-ban csak 36%-a volt a hét évvel korábbinak. A K+F ráfordítások GDP-hez viszonyított aránya 1990-ben 1,61%, 1996-ban - folyamatos csökkenés mellett - 0,68% volt. Ráadásul ezen belül nőtt az alap- és alkalmazott kutatásokra fordított összeg és csökkent a kísérleti fejlesztés aránya. A ráfordítások reálértékben 1990-1996 között az alapkutatásoknál 30 százalékkal, az alkalmazott kutatásoknál 57 százalékkal, a kísérleti fejlesztéseknél 78 százalékkal csökkentek. Ez **ellentétes** azzal az OECD országokban az utóbbi években megfigyelhető tendenciával, miszerint hangsúly-eltolódás következett be az **alkalmazott kutatás** és a **technológiai fejlesztés javára**, ami kifejeződik a versenyképességet és a gazdasági növekedést biztosító technológiai innováció támogatásában is. Magyarországon e téren inkább fordított tendencia érvényesült.

Ugyanakkor a GKI Rt. 1998 őszi végzett felmérésének információi szerint a közelmúltban a cégeknek közel egynegyede fejlesztett ki, s több mint a fele vezetett be a piacra **érdemben újnak** minősülő termékeket. (A vállalatok csaknem 20%-ánál e bevezetés sikerrel is járt.) Érdemben új technológiával a vállalatok kb. 30%-a kísérletezett, ebből valamivel több mint 10% sikerrel.

---

²⁸ V.ö. Tudományos kutatás.../1997/

Az előző három évben jelentős innovációkat megvalósító cégek részaránya,* 1998

Fejlesztés típusa	-50	51-300	301	Állami	Belföldi magán	Külföldi	Összesen
	főt foglalkoztató cégek			tulajdonú cégek			
Az országban érdemben új termék/szolgáltatás vagy technológia kifejlesztése	8 (10)	9 (11)	15 (19)	6 (16)	8 (9)	23 (19)	10 (12)
Érdemben új termék/szolgáltatás piacra vitele	14 (28)	20 (32)	28 (42)	13 (36)	18 (32)	30 (37)	19 (33)
Érdemben új technológia termelésbe állítása	7 (13)	12 (21)	18 (17)	3 (16)	11 (17)	20 (19)	11 (17)

*/ A zárójel nélküli számok a jelentős gazdasági eredményű, a zárójelben levők az eredményt (még) nem hozó fejlesztések arányai.

Forrás: GKI Rt. 1998. őszi felmérése

A táblázat adatai alapján az **innovatív magyar cégek** csoportját ma a vizsgált - jogi személyiségű, több mint 20 főt foglalkoztató és "működő" - 50-60 ezer cég **mintegy negyedére** (valamint a mikrovállalkozások egy szerény, de nagy jövőjű csoportjára) kiterjedőnek becsülhetjük. Mivel a magyar gazdaságban a több mint 300 főt foglalkoztató "nagy" vállalatok száma alig haladja meg az ezret, az innovatív vállalatok körébe sorolhatók döntő többsége kis-közepes cég. Az innováció a nagyok körében természetesen gyakoribb, mint a kicsiknél. (Sőt, igazából az a feltűnő, hogy a nagyok innovációs készsége gazdaságunkban nem nagyságrendekkel intenzívebb, mint a kisméretű cégeké.) A külföldi cégek jóval gyakrabban valósítanak meg innovációkat, mint a magyar tulajdonú, s különösen az állami vállalatok.

A GKI Rt. felmérései szerint a magyar vállalatoknál a nemzetközi hálózatokhoz csatlakozás, s a **globalizáció** teljesítménynövelő hatása is kimutatható. A világpiacon versenyképességüket jelentős exporttal is igazoló, az importtal a belföldi piacon is sikerrel, vagy legalább a siker reményével küzdő cégek között feltűnően gyakoriak a részben vagy egészében külföldi kézbe került és/vagy intenzív nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező vállalatok. (Részben azért is, mert a nemzetközi kapcsolatrendszer fejlesztése gyakran szintén az ambíciózus stratégia eleme.) A sikeres cégek között nem csak a multik leányvállalatai találhatók, hanem számos közepes, sőt, olykor kis cég, köztük magyar, sőt kivételesen állami tulajdonú vállalatok is.

A társasági adózás szabályai szerint működő összes vállalkozás folyó áron mért nettó árbevétele az 1995. évi 11,8 billió forintról 1997-re 19,1 billió forintra, mintegy 62%-kal emelkedett.²⁹ Ezen belül a többségi hazai tulajdonú társaságok árbevétele másfélszeresére, a többségi külföldi tulajdonú vállalkozásoké több mint kétszeresére nőtt. Az előbbi éppen csak, az utóbbi jóval meghaladja az inflációt. Általános vélemény, hogy a külföldi tulajdonú cégek keltette húzóerő nagyobb is lehetne, ha jobban támaszkodnának a **hazai beszállítókra**. Ennek azonban nagyon sok minőségi feltétele van, aminek csak kevesen tudnak megfelelni. A jelek szerint e folyamat alapvetően szerves módon, a **multinacionális cégek érdekeinek megfelelően** folyik. Ezek, főleg a minőségileg érzékenyebb cikkeket lehetőleg kipróbált, az éles versenyben már helyt állt szállítóktól szerzik be. E nagy külföldi beszállítók azonban már érdekelték termelésük egy részének Magyarországra hozatalában, ami egyrészt általuk

²⁹ V.ö. Pitti /1998/

megvalósított közvetlen "magyarországi" beszállítást jelent, másrészt a **beszállítói piramis** alján lehetővé teszi a már meglévő magyar cégek beszállítói hálózathoz kapcsolódását is. A kormányzat is akkor jár el a legbölcsebben, ha a tőke érdekeiből kiindulva - azt terelve - fogalmazza meg a hazai beszállítást segítő, a regionális problémákat kezelő, a K+F tevékenységet ösztönző politikáját és gyakorlatát. Az utóbbi egy-két évben egyre több példa van a külföldi befektetéseknek az ország fejletlenebb részeire telepítésére, a K+F tevékenység magyarországi fejlesztésére.

3.5. A pénz- és tőkepiac kiépülése

Az 1990-es átalakuláskor a magyarországi pénzügyi szféra a visegrádi országokhoz viszonyítva jelentős **helyzeti előnnyel** rendelkezett. Ennek legfontosabb eleme a kétszintű bankrendszer 1987-es megteremtése, az értékpapírtörvény elfogadása és a tőzsde 1990-es megnyitása volt.

Az adatok szerint a 80-as évekhez képest 1991-re minden mutató - így a teljes bankrendszer mérlegfőösszege, a vállalkozói hitelállomány GDP-hez viszonyított aránya - alapján kiterjedtebbé vált a bankszektor szerepe. Ma már ismert, hogy ez csupán a hitelkonszolidációt megelőző év inflációs és nem valóságos növekményeit tartalmazó változás volt, s ezután minden mutató vonatkozásában romlott a helyzet. Különösen kedvezőtlen lett a vállalkozói szféra hitelezési helyzete, ami azt jelezte, hogy a magyarországi bankszektorból a 90-es évek első felében kiszorult a vállalkozói szféra finanszírozása.

Magyarországon a vállalati szektor 1992-es adóbevalláson alapuló vesztesége 380 milliárd forint volt, ami elérte a vállalkozói hitelállomány csaknem 60%-át, a GDP 13%-át. Korábban a vállalatok forgótőke finanszírozását rövid lejáratú bankhitelekre alapozták. A pénzpiaci viszonyok gyökeresen megváltoztak, ugyanakkor csak igen kevés vállalatnak volt meg a lehetősége a forráscserére, forgóeszköz-finanszírozásuk saját, vagy alternatív tőkepiaci forrásokra történő kicserélésére. Az inflációval együtt beinduló kamatspirál az eladósodottságot azon állami vállalatoknál is kezelhetlenné tette, ahol pedig piaci és technológiai oldalról volt esély a talpon maradásra.

A vállalati veszteségek és adósságok nagyságrendje olyan mértéket ért el, hogy az a bankrendszer és vele **az egész pénzügyi rendszer stabilitását súlyosan veszélyeztető** tényezővé vált. A bankok problematikus hiteleinek felgyűlésében nehezen szétválasztható módon egyaránt közrejátszott a még az egyszintű bankrendszer időszakából örökölt és folyamatosan megújított rossz hitelállomány; az új hitelek nyújtásával járó normális - de a piacgazdasági átmenettel járó válság idején különösen magas - kockázat, a gyakorlatban tulajdonosi ellenőrzés nélkül maradt bankok felelőtlen (esetenként politikai befolyás vagy korrupció hatására üzleti szempontból tudatosan ésszerűtlen) hitelkihelyezése, s a feszültségek elkendőzését lehetővé tevő szabályozási-számviteli előírások rendszere. A többségi állami tulajdonban lévő, tőkevesztett bankok állami **konszolidációja elkerülhetetlen** volt, ugyanakkor a konszolidáció módja ugyanazokat a szubjektivitásra utaló jegyeket viselte magán, mint amelyek a konszolidációt szükségessé tették.

Az 1992-1995 közötti periódusra koncentrálódó konszolidáció technikája **napjainkig vita tárgya**. A kibocsátott, a bruttó államadósságot növelő konszolidációs államkötvények értéke 1995 végére elérte a 350 milliárd forintot. (A Postabank ugyancsak vitatott konszolidációjára

a korábbi lépések után 1998 végén mintegy 150 milliárd forintot költöttek.) A bankkonszolidáció hatalmas társadalmi ráfordítások árán elérte fő célját: eredményeként stabilizálódott a korábban meghatározó súlyú állami bankok pénzügyi és tőkehelyzete, a kétes és rossz hitelek mögé céltartalékot képeztek, előrelépés történt a kétes, rossz eszközök elkülönítésében, behajtásában, jelentősen javult a bankok vezetési, irányítási, szabályozási, kockázatkezelési tevékenysége.

A nagy kereskedelmi bankok 1998 végére - az OTP és a konszolidáció alatt álló Postabank kivételével - külföldi szakmai befektető meghatározó részesedést jelentő tulajdonába kerültek. A **privatizáció** azért lehet fokmérője a konszolidációs folyamat sikerének, mert tőkeerős tulajdonos(ok) nélkül a konszolidáció nem zárható le, hiszen a szóban forgó bankok forrásellátottsága, saját tőkéje, informatikai háttere és vezetési színvonala nehezen tudna lépést tartani a már privatizált bankokéval. Ezt bizonyítja a konszolidáció ellenére végbement piacvesztés, a kiszorulási tendencia a pénzpiacról, és főleg a kisbankok sorsa, amelyek nem rendelkeztek sem elegendő piaccal, sem elég tőketartalékkal ahhoz, hogy vonzó befektetési célpontokká váljanak. Így sorsuk a csendes vagy kevésbé csendes felszámolás lett. A **privatizált magyar kereskedelmi bankok nemzetközi minősítése jó**, közöttük éles verseny folyik, természetesen elsősorban a jó ügyfelekért. Magyarországon a mérlegfőösszeg/GDP hányadossal mért banktevékenység még messze elmarad a fejlett országokétól.

A biztosítási ágazat konszolidációjára - az alapvetően a tervgazdasági viszonyok között kialakult 50 milliárd forint tőkehiány pótlására - az 1990-93 közötti időszakban került sor. Ezt nem az állam, hanem döntően a külföldi tulajdonosok végezték el, s költségeit végső soron az ügyfelek viselték. Az önkéntes és kötelező nyugdíjpénztárak megjelenésével e szektor különösen dinamikusan fejlődik, s fontos befektetői szerepet vállalhat a pénz- és tőkepiacon.

Az 1990-ben megnyitott **Budapesti Értéktőzsde** 1995-97-ben a **világ leggyorsabban növekvő** értéktőzsdéi közé küzdötte fel magát. A dollárban mérve is magas hozamok újabb befektetőket vonzottak erre a piacra, ami újabb lökést adott az árfolyamoknak. A gyors növekedésnek azonban fundamentális okai is voltak. Ilyen volt a tőzsdéi cégek többségének dinamikus fejlődése, átlagosnál profitábilisabb volta, regionalizálódása (környező országokban való terjeszkedése). Emellett a régió politikai kockázata a közelgő NATO bővítéssel, gazdasági kockázata az EU-tárgyalások megkezdődésével csökkent. Ráadásul a régióon belül a magyar piac felértékelődött. A folyamatosan mérséklődő kamatszint miatt a hazai magánbefektetők is megjelentek a kockázatosabb, de nagyobb hozamokat ígérő piacokon. A hazai intézményi befektetők egyre nagyobb tőkét gyűjtöttek össze, amelynek egy része ugyancsak a tőzsdén jelent meg. A kedvező tőzsdéi klímát a vállalkozások egy része tőkebevonásra használta.

Az 1997 végi ázsiai válság hatására először egy erőteljes árfolyam-zuhanás, majd határozott korrekció történt a tőzsdén. A bizonytalanságot növelte az 1998. évi kormányváltás. Az 1998 augusztusában kibontakozó orosz válság, a latin-amerikai bizonytalanság, az elemzők többségét meglepő elhúzódó ázsiai válság hatása azonnal érződött: a külföldi pénzügyi befektetők egy része pánikszerűen elmenekült. Ezt korrekció követte, jelenleg azonban tartós tőzsdéi bizonytalanságra kell számítani.

3.6 Az államháztartás reformja

Magyarországon a rendszerváltást megelőző években, különösen a nyolcvanas évek második felében már egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a gazdaság alacsony teljesítőképessége és az európai mércével mérve is magas államháztartási kiadások közötti feszültség nem tartható fenn. Az államháztartás kiadásai, vagyis a költségvetésen keresztül újraelosztott jövedelem a rendszerváltás előtt a GDP-nek kb. 60%-át érte el. Mivel a konszolidált, vagyis a halmazódásokat kiszűrő kiadásokról csak a kilencvenes évek elejétől rendelkezünk adatokkal, ez az arány valószínűleg némileg túlbecsült. Az államháztartási kiadások aránya azonban még a kilencvenes évek közepén is jóval, 10-15 százalékponttal magasabb volt a fejlett piacgazdaságokban általános 40-45%-os részaránynál, s különösen a Magyarországhoz hasonló fejlettségű országok 35% körüli részarányánál. Így a magyar államháztartás **túlzottan rátelepedett a gazdaságra**.

A kilencvenes évek elején az államháztartás deficitje gyorsuló ütemben nőtt a zuhanó GDP-hez képest. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kiadások magas szintje mellett a bevételek az adófizetést megkerülni nem tudók magas adóterhelése ellenére sem képesek az államháztartási kiadásokat finanszírozni. A felduzzadt deficit fékezte a vállalkozások fejlődési lehetőségét, ezen keresztül a gazdasági növekedést, s jelentős szerepet játszott az infláció magas színvonalának tartósulásában, illetve a külső eladósodás növekedésében. Az államadósság felduzzadása folytán megnőtt a kamat- és adósságszolgálati kiadások aránya, ami jelentős mértékben szűkítette a költségvetési politika mozgásterét. Ez megnyilvánult a felhalmozási kiadások arányának - egyébiránt a nyolcvanas évek eleje óta érvényesülő - csökkenő tendenciájában, ami a hazai infrastruktúra viszonylagos fejletlenségével párosulva ugyancsak fékezte a gazdasági növekedést.

A felismert problémák ellenére egységes, az államháztartás bevételi és kiadási szerkezetét is felölelő, **konzisztens elvek alapján végrehajtott államháztartási reformra a rendszerváltást követően nem került sor**. Többszöri nekifutásra fontos részterületeken születtek reform-jellegű változtatások, majd egyes területeken ezek visszavonására is sor került. A változások következtében kialakult az államháztartás négy alrendszere. A korábban is létezett központi költségvetés és az elkülönített állami pénzalapok mellett létrejöttek az államigazgatástól független területi és (átmenetileg) társadalombiztosítási önkormányzatok. **Fontos reformlépés** volt az Állami Számvevőszék megalakítása (1989), a korábban egységes társadalombiztosítás leválasztása a központi költségvetésről (1989), a területi önkormányzatok létrehozása (1990), a tb önkormányzati alapokra helyezése (1991) majd "államosítása" (1998), a jegybanktörvény elfogadása (1992), az államháztartásról szóló törvény elfogadása (1992), az Állampapír Kibocsátó Iroda (az Államadósság Kezelő Központ jogelődje) létrehozása (1993), a tb megtisztítása a nem biztosítási alapú juttatásoktól, a teljesítményfinanszírozás bevezetése az egészségügyben (1994), a közbeszerzési törvény elfogadása (1995), a Kincstár felállítása (1996), az elkülönített állami pénzalapok számának radikális csökkentése (1996 majd 1998), a felsőoktatási tandíj bevezetése (1996) majd eltörlése (1998), a családi pótlék, a gyermekgondozási segély és a gyermekgondozási díj rendszerének átalakítása (1996) majd lényegében visszaállítása (1998), a nyugdíjkorhatár felemelése (1996), az ún. nullás adósság átvezetése a költségvetésbe (1997), a nyugdíjrendszer reformja (1997).

Noha az egyes intézkedések nem voltak ellentmondás-mentesek, összességükben az **"államtalanítás"** tendenciájának megerősödését, a túlzott mértékű állami szerepvállalás visszaszorulását jelentették. Az államháztartás konszolidált kiadásai a GDP-hez mérten 1996-

ban már alig haladták meg az 50%-ot, 1998-ban pedig a rendkívüli kiadásokkal együtt 49%-ra, azok nélkül 46,8%-ra csökkentek. Az átalakulás azonban helyenként kifejezetten **felemásra** sikeredett. Ennek oka elsősorban az volt, hogy az önkormányzatok autonómiáját nem természetes úton kifejlődött gazdasági szerepük teremtette meg, gazdasági önállósodásuk nem volt összhangban a döntéshozatali rendszer átalakításával.

Ezért az államháztartás két új alrendszerként megjelenő területi és társadalombiztosítási önkormányzatok ellátási-finanszírozási felelőssége végső soron továbbra is a központi költségvetésre hárult. A **társadalombiztosítás** önkormányzati alapokra helyezése a döntési jogokat a tb-önkormányzatokhoz, míg a felelősségi köröket a kormányhoz és az Országgyűléshez delegálta. Ezzel a tb saját költségvetése számára "puha" költségvetési korlátot teremtett, ami azóta is - évről-évre - megmutatkozik a tb-költségvetés tervezett és tényleges deficitje közötti, növekvő különbségben. A Pénzügyminisztérium ezzel szemben voluntarista tervezést folytat. A valódi probléma az, hogy 1990 és 1998. között **"eltűnt" kb. 1,5 millió járulékfizető, s a kiadási oldal ehhez mélyreható reformok nélkül nehezen tud alkalmazkodni.** Az 1998. évi lépések közül tehát a tb "államosítása" egy valóban rosszul működő rendszer ellen irányult, más kérdés, hogy a jobb működés feltételei mennyire jöttek létre. (A tandíj eltörlése és a szociális juttatások alanyi jogúvá alakítása viszont kifejezetten ellentétes az államháztartási reform korábbi elveivel.)

A rendszerváltozás a **helyi önkormányzatoknak** nagymértékű autonómiát teremtett, a gyakorlatban azonban az önállóság gazdasági értelemben korlátozott, mert a bevételek általánosságban szűkek, konkrétan pedig erőteljesen differenciáltak. A helyi adók ugyan szélesedtek, de lényeges bevételt (a fejlődő területeken) csak az iparüzési adó hoz, az átengedett adók szerepe vitatott és kiszámíthatatlanul változik. A jelenlegi finanszírozási rendszerben tehát - éppen az állami és önkormányzati jogkörök világos elhatárolásának hiánya miatt - túlzott az állami függőség, mind a források nagysága, mind a támogatási szabályok gyakori változtatásai miatt. Nem tekinthető pozitívnak - pedig sokszor előfordul -, ha a folyó kiadások a vagyon felélését igénylik. (A privatizációhoz kapcsolódóan itt óriási differenciálódás ment végbe.)

A végbement változások a központi költségvetés esetében kezdetben **nagyobb nyilvánosságot és áttekinthetőséget** jelentettek. Lényegesen bővült az országgyűlés döntési és beszámoltatási lehetősége. Ehhez segítséget nyújtanak az Állami Számvevőszéknek (ÁSZ) a költségvetést véleményező és a zárszámadást ellenőrző vizsgálatai. A jegybanktörvény elfogadása, majd az MNB könyveiben szereplő ún. nulla kamatozású adósságállomány átvezetése a költségvetésbe piaci alapra helyezte a fiskális szféra hitelfelvételét, s eleinte korlátok közé szorította, majd megszüntette a költségvetés közvetlen jegybanki finanszírozását. A deficittek miatt felhalmozódó államadósság kamatterhei ma már tényleges keletkezési helyükön jelentkeznek. Az Államadósság Kezelő Központ, illetve a Kincstár létrehozása átláthatóbbá, olcsóbbá és tervezhetőbbé tette az államadósság kezelését és az államháztartás finanszírozását. Ugyanez a funkciója a közbeszerzési törvénynek is (de itt sok az ellentmondás).

Miközben az államháztartási reform továbbvitelére vonatkozó elvek és célok tekintetében látszólag társadalmi konszenzus van, minden egyes további teendő szakmai és politikai **érdekütközéseket** vált ki. A fontosabb célok - a teljesség igénye nélkül - a következők: az állami szerepvállalás további ésszerűsítése, a helyi és személyi autonómiák rendszerének bővítése, a közteherviselés és az esélyegyenlőség elvének összhangba hozatala az

érdekeltségi, hatékonysági és egyensúlyi szempontokkal, a szociális elosztó rendszerek hatékonyabb működése, az alanyi jogosultság és a rászorultsági elv érvényesítési köre.

Továbbra is konfliktus adódik viszont abból, hogy a korábbi újraelosztó struktúra átalakítása súlyos érdekeket sért. Egyrészt azokat, akik döntéshozói pozícióban a hatalmat ténylegesen birtokolják és ezt egy decentralizált, részben piaci alapra helyezett rendszerben elveszítenék. Másrészt azokat, akik a korábbi "ingyenes", bár gyakran az igénybevevő számára egyáltalán nem térítésmentes, ámde alacsony-közepes színvonalú szociális, egészségügyi, oktatási-kulturális szolgáltatások terén monopolpozícióban lévén, komoly extraprofitot realizáltak. Végül kétségkívül fennáll annak a veszélye is, hogy - nem elég körültekintő reform esetén - az új (valamilyen mértékig piacositott) rendszerben egyes kevésbé tehetős, de rászorult rétegek már nem, vagy csak csekélyebb mértékben jutnának szolgáltatásokhoz.

Az államháztartási reform számos területen érdemben még meg sem kezdődött, feladatainak szisztematikus megfogalmazása sem közismert. A további reformok során az **állam feladatait** például az alábbi csoportosításban érdemes végiggondolni:

- Az állam a jövőben is **teljes körűen és ingyenesen** garantálja az alap- és középfokú egészségügyi, közoktatási, valamint szociális feladatokat, továbbá az igazgatás, az igazságszolgáltatás, a honvédelem és a rendbiztonság megreformált, racionalizált feladatait. E feladatok ellátása független a gazdasági konjunktúrától.
- Az állam **csak részben finanszírozza** a felsőoktatás, a speciális egészségügyi ellátás, a tudomány, a kultúra, a sport, a környezetvédelem, a terület- és településfejlesztés, az infrastruktúra-fejlesztés és a kommunális ellátás feladatait. A feladatok végrehajtásán és finanszírozásán megosztozik a szolgáltatást igénybe vevőkkel. Az osztozkodás mértéke, valamint a feladatok köre döntően a gazdaság teljesítőképességétől függ.
- Az állam megszünteti, illetve a **piaci szféra keresletére bízta** a gazdasági és hatósági szolgáltatások, valamint az egyedi feladatok és intézmények finanszírozását. Az e téren működő költségvetési szerveket átalakítja gazdasági társaságokká vagy nonprofit szervezetekké.

A konkrét reformmegoldások során célszerű érvényesíteni néhány általános **alapelvet**. Végre el kell dönteni, hogy a jóléti politika a jövőben mennyire érvényesíti a **rászorultság** elvét. Tehát a szociálpolitika (a teljesítményelv és az öngondoskodás követelményét figyelembe véve) meddig nyújt védelmet és garantált biztonságot a középrétegeknek. Az államélet és közigazgatás területén a **decentralizáció** és **dereguláció** elvét célszerű érvényesíteni, megszüntetve a kialakult párhuzamos, egymást átfedő feladatokat és intézményeket. A jelenlegi **közigazgatási rendszer** aligha tartható fenn az EU-belépés időpontjában, azt a megerendszer helyett gazdasági-társadalmi régiókra indokolt építeni. Az államháztartás és a gazdaság kapcsolatát az egyéni támogatások és testre szabott preferenciák helyett, a jövőben a **normativitás** alapjaira célszerű helyezni.

Az **államháztartási reform fő területei** a következők:

- Teljesítmény-finanszírozás és hatékony költséggazdálkodás az állami szolgáltatások területén. A jóléti-szociális rendszereken belül az egészségbiztosítás és a szociális ellátórendszer átalakítása.
- Az adó- és járulék-elkerülés, a feketegazdaság körének szűkítése.
- A reálgazdaság fiskális kapcsolatainak, támogatásainak reformja, kiemelten kezelve az agrár-, az export- és a közüzemi támogatások racionalizálását. Az infrastruktúra-fejlesztés és az állami fejlesztéspolitika feladatainak, finanszírozási megoldásainak korszerűsítése.

- Átfogó közigazgatási reform. A települési és területi önkormányzatok feladatainak és finanszírozásának reformja.
- Az igazságszolgáltatás és a fegyveres erők reformja.

4. A reálfolyamatok

A magyar gazdaság által megtermelt GDP 1998-ban az 1989. évi mintegy 95%-át tette ki. Ez azt jelenti, hogy az 1992-93. évi mélypont után talán idén, de inkább **jövőre sikerül elérni a rendszerváltás előtti színvonalat**. Ebben döntő szerepe volt annak, hogy a gazdaságpolitika a privatizáció során és más módon is összességében elősegítette a tőke - és ezen belül a külföldi tőke beáramlását. Ennek révén **alapvetően megváltozott a termelés ágazati, vállalati és termékszerkezete, értékesítési piaca**.

Az **iparban** a túlméretezett, gazdaságtalan kapacitások leépülése szükséges folyamat volt. a külső és belső kereslet csökkenésén túl az ipar az importverseny miatt pozíciókat veszett a hazai piacon (miközben a felhasznált import más esetekben javította saját versenyképességét). Az ipari értékesítés a mélyponton (1992-ben) egyharmadával maradt el az 1989. évitől. A feldolgozóiparban - s a gazdasági fejlődés szempontjából ez kulcsfontosságú - a visszaesést már 1992-93-ban stabilizálódás követte, s 1994-től egyre dinamikusabb növekedés indult be. A legsikeresebben a **gépipar** jött ki a válságból, noha 1992-ben a kohászatot követően ez az ágazat szenvedte el a legnagyobb termelés-csökkenést. A gépipar - egyetlen ipari ágazatként - radikális strukturális átalakulás és exportorientáció keretében már 1996-ban elérte az 1989. évi termelési színvonalat, ami az ipar egészének csak 1998-ban sikerült.

Az ipari szerkezet-átalakulás sajátos jellemzője, hogy - bár a külföldi befektetők számára a viszonylag alacsony bérköltségek jelentik az egyik fő vonzerőt - a termelési szerkezeten belül a magas munkaigényességű tevékenységektől a magas anyag- (valójában az ide sorolt alkatrész-) igényességűek felé tolódott el a termelés. Hasonlóképpen: miközben az ipar exportorientáltsága rendkívül megnőtt, a hazai fizetőképes kereslet egyre kisebb részét köti le. Mindez arra utal, hogy az iparban jelentősen csökkent az autarkia, nőtt a kooperáció, egyre erőteljesebb az ipar **nemzetközi munkamegosztásba** való beágyazódása.

A **mezőgazdasági** termékek termelése 1989 és 1993 között az iparhoz hasonló mértékben zuhant, azonban ezt követően is csak lassú fejlődés következett be. Ma már jól látható, hogy a magyarországi átalakulási folyamatnak azért is egyik fő vesztese a mezőgazdaság, mert ebbe az ágazatba **friss tőke gyakorlatilag nem áramlott be**; sem hazai, sem külföldi.

Az agrárgazdaság a mélyponton már túljutott, de a válságon még nem. A tartós és kiegyensúlyozott növekedés feltételei továbbra is hiányoznak. A privatizáció általában minden ágazatban komoly energiákat szabadított fel, de a mezőgazdaságban nem, vagy alig. Maga a földosztás (a szövetkezeti tulajdon nevesítése, igény esetén "kivitele", a szövetkezetek átalakulása piacgazdasági vállalkozásokká, az osztatlan szövetkezeti tulajdon nem kárpótlási alapokon nyugvó felosztása a mezőgazdasági tevékenységet folytató igénylők között) társadalmi-politikai szempontból indokolható volt, az azóta is rendezetlen birtokviszonyok viszont lehetetlenítik a versenyképes gazdálkodást. A piaci és részpiaci intézmények (az információs rendszerek, a felvásárló, feldolgozó, értékesítő, szolgáltató társulások, a földforgalmazás és a hitelintézmények, az érdekérvényesítési rendszerek, stb.) kiépülése, megszervezése a szükségesnél és az indokoltnál is sokkal lassabban halad. Egyrészt hiányzik a

hatékony kormányzati támogatás, másrészt pedig egyes meghatározó csoportoknak nem is áll érdekükben az átlátható és kiszámítható piaci viszonyok gyors kiépülése. A nagy reményekkel várt agrárpiaci rendtartási törvény pedig - legalábbis jelenlegi formájában - nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Azt, hogy a tőke - különösen a külföldi tőke - érdeklődése felkeltésének milyen nagy szerepe van egy ágazat fejlődésében, jól mutatja a **hírközlés** helyzete. Ez volt a '90-es évek első felében a magyar nemzetgazdaságban az egyetlen ágazat, amelynek teljesítménye növekedett. A rendszerváltást, különösen pedig a törvényi szabályozást és a MATÁV privatizációját követően erőteljes beruházási és fejlesztési programok indultak. Bár a hírközlés teljesítménye már a kilencvenes évek elején emelkedett, az igazi áttörés 1996-ra következett be: a telefon fővonalak száma, a távközlési szolgáltatások teljesítményértéke 1990-hez viszonyítva megduplázódott, a telefonra várók száma minimálisra csökkent, a mobiltelefon a mindennapok részévé vált. A távközlésben nemcsak a teljesítmény nőtt évi 10%-kal, hanem érzékelhető modernizációra és kapacitásbővítésre is sor került.

A távbeszélő szolgáltatások koncessziós szerződésekkel kialakított piaci szerkezete azonban inkább politikai döntés, semmint gazdasági számításokon alapuló stratégiai lépés volt. Így semmilyen garancia sincs arra, hogy ez a piacszerkezet biztosítja a legolcsóbb fejlesztést. A monopol helyzetű szolgáltatók - a szabályozás adta lehetőségeken belül - a többletköltségeket igyekeznek az előfizetőkre hárítani. Ennek eredményeképp a magyar távközlési piacon - az európai és világtendenciáktól eltérően - a helyi telefonszolgáltatók jelentős tarifaemelését hajtottak végre. (A mobil szolgáltatóknál ugyanakkor már érzékelhető a piaci verseny árviszafogó hatása. Így alakulhatott ki egy olyan - nemzetközi tendenciákkal ugyancsak ellentétes - folyamat, amely a mobil és fix telefon tarifák erőteljes közeledéséhez vezetett.)

Miközben a **kiskereskedelmi** boltok száma 1990 és 1997 között mintegy kétszeresére emelkedett, a kiskereskedelmi forgalom volumene mintegy 30%-kal csökkent. Így az egy boltra jutó forgalom (összehasonlító áron) 1997-ben nagyjából egyharmada volt az 1990-esnek. Ebben azóta radikális változás kezdődött meg. A gazdasági növekedés beindulásával nő a belföldi kereslet, s ennek hatására a kiskereskedelmi forgalom is. Ugyanakkor az új bevásárlóközpontok és hipermarketek megjelenése következtében a nemzetközi tendenciáknak megfelelően előbb-utóbb érzékelhetően csökkennie kell a kisebb boltok számának.

A kereskedelemben rendkívül erős **verseny** folyik. A privatizációs folyamat során a kereskedelem területileg erősen monopolisztikus jellege megszűnt. A nagy- és kiskereskedelmi szervezetek a privatizációs és felszámolási folyamat keretében jelentős részben felbomlottak, emellett nagyon sok új szervezet is alakult. Ez lehetővé tette, hogy az egész nagykereskedelmi raktárhálózat és kiskereskedelmi üzlethálózat profilja, illetve szervezeti és kapcsolati rendszere átalakuljon, a tervgazdaság elosztási logikáját a piac hatékonysági követelményei váltsák fel. Ezt folyamatosan új integráló központok létrejötte követte. Így az elmúlt években jelentősen előrehaladt az a piacgazdaságokban természetes folyamat, hogy a kereskedelem felépítése - a boltok profilja és mérete, beszerzési rendszere - a fogyasztói kereslethez igazodjon.

A nagy szervezetek egymással és a kisebbek összességével versenyeznek. A centralizációs folyamat a kiskereskedelemben az önálló, versenyképtelenné váló kereskedők egy részének fluktuációjával és csődjével, további jelentős részének többé-kevésbé laza hálózatokba szerveződésével jár együtt, miközben a nagy alapterületű egységek - ezen belül is különösen a

robbanásszerűen terjedő bevásárlóközpontok -, továbbá a kis egységeket magukhoz kapcsoló cégek bővülése folyik. Tovább tart a kereskedelembe történő - mindenekelőtt külföldi - tőkebeáramlás. Magyarországon 1997 végén a befektetett külföldi tőkeállomány közel 10%-a jutott a kereskedelemre. A külföldi nagytőke a kiskereskedelemben egész bolthálózatok megvételére, illetve a kilencvenes évek közepétől új bevásárlóközpontok létesítésére törekedett-törekszik. A nagykereskedelemben különösen az élelmiszer-, illetve napicikk-szakmában jelentős a külföldi tőke szerepvállalása, ami egyben új beszerzési és értékesítési formák elterjedésével is együtt jár. Nemzetközi méretekben is szinte példátlan, hogy ennyi nagy, azonos vagy jelentősen átfedő profilú multi egy piacon megjelenjen. Meg is kezdődött egymás felvásárlása.

A kilencvenes évtized a **kivitel** alakulása szempontjából markánsan két szakaszra bontható: az első négy évben a volt KGST piacok összeomlása és a piacváltás nehézségei, elhúzóda következtében összesen 20%-kal csökkent a kivitel volumene, vagyis kissé jobban, mint a GDP. 1994 és 1998 között viszont nemzetközi összehasonlításban is rendkívül dinamikus, átlagosan mintegy évi 18%-kal emelkedett az export volumene, messze meghaladva a GDP növekedésének ütemét. Különösen látványos a gépipari export növekedése, ez négy év alatt több mint két és félszeresére emelkedett. A kivitel az Európai Unióba nőtt a leggyorsabban, **míg 1990-ben csak az export egyharmada irányult az Európai Közösségbe, 1998-ban (az Európai Unióba) már 70%-a.** Az export ugyancsak mintegy 70%-át adják a globális világgazdasági folyamatokba bekapcsolódó multinacionális cégek.

A gazdaság exportképességének javulásával párhuzamosan természetes módon jelentősen nőtt a termelés, a beruházások és a fogyasztás **importigényessége**. A belföldi kereslet dinamikus emelkedése visszatérően az import exportnál gyorsabb növekedéséhez vezet.

Az 1990-96 közötti időszakban folyamatosan, összességében közel 30%-kal, 1,5 millióval (mintegy 4 millióra) csökkent a **foglalkoztatottak** száma. A fogyás kétharmada az első három évre esett. 1996 óta minimális, évi 1%-nál is kisebb növekedés következett be. A piacgazdasági keretek közé került versenyszféra létszáma igen dinamikus csökkenést, míg a költségvetési rendszerben gazdálkodók létszáma alig mérséklődött. A két legnagyobb létszámvesztő ág a mezőgazdaság és az ipar volt. Az agrárszférában a termelés-visszaesés és a tulajdonosi szerkezet megváltozása vezetett a hivatalosan regisztrált munkaerő hozzávetőlegesen kétharmadának elvesztéséhez. A mezőgazdaságból megélhetést találók tényleges létszáma azonban feltehetőleg lényegesen magasabb a hivatalos statisztikában szereplőnél, mivel itt sokan dolgoznak bejelentés nélkül, családi keretek között (pl. a háztartásba visszaszorult, korábban aktív női népesség egy része).

Az időszak elején - természetes módon - a termelés gyorsabban esett vissza, mint a foglalkoztatás, s ez tovább rontotta az amúgy is alacsony **termelékenységi színvonalat**. Jelentős javulás következett be viszont 1992-től. Az ipari termelékenység tendenciájában követte a nemzetgazdasági tendenciát, emelkedése azonban jóval nagyobb volt. Az egy foglalkoztatott által előállított GDP a mélyponton, 1991-ben csak 93%-a volt az 1989. évinek. Az 1992. évihez képest viszont 1998-ra a nemzetgazdaság egészében az egy foglalkoztatottra jutó GDP mintegy 33%-kal, ezen belül az iparban ennek mintegy kétszeresével nőtt.

A foglalkoztatottság mértékének csökkenése jól jelzi az **átalakulás sebességét**. Azokban az országokban ahol kisebb a csökkenés megmaradnak olyan korábbi vállalatok, vagy ezeken belül jelentős számban munkahelyek, amelyek kevésbé termelékenyek, kevésbé

versenyképesek, ahol az átalakulás folyamata még nem vagy éppen csak hogy megkezdődött. Ahol viszont - s erre jó példa Magyarország - a foglalkoztatottság rohamosan esett vissza és ez termelékenység növekedésével párosult, ott az átalakulás, a privatizáció és az ezzel együtt járó szerkezeti és szervezeti váltás is gyorsabb ütemben következett be.

A foglalkoztatás radikális mérséklődése nálunk a '90-es évek első felében **látványos társadalmi konfliktusok nélkül** zajlott le. Ez egyrészt a kezdetben még nagyvonalú munkanélküli ellátási rendszer bevezetésére, másrészt a fekete gazdaság terjedése feletti állami "szemhunyasra" vezethető vissza. A kilencvenes évek elején viharos gyorsasággal kialakult nyílt munkanélküliség új jelenség volt a magyar gazdaságban. Gyakorlatilag három év alatt - 1993. februárjára - nőtt nulláról több mint 700 ezer főre a regisztrált munkanélküliek száma. A munkanélküliségi ráta a csúcson 14,1%-os volt. 1998 végére csaknem 400 ezerre csökkent a regisztrált munkanélküliek száma. A foglalkoztatottak majd a munkanélküliek számának együttes csökkenése a munkavállalási korú, gazdaságilag nem aktív népesség nagymértékű, 1989 és 1998 eleje között több mint 800 ezer fős növekedéséhez vezetett. (Egy részük biztosra vehetően a fekete gazdaságban dolgozik.) Míg a munkanélküliség aránya az EU-hoz viszonyítva kedvező, ez utóbbi nem.

A GDP termelésének 1990 után bekövetkezett csökkenéséhez a **beruházások** viszonylag rugalmasan, a **fogyasztás** viszont csak nagy késéssel - az eladósodás terhére - alkalmazkodott. Magyarországon a beruházási ráta az 1989. évi 21,6% után 1993-ban volt a legalacsonyabb (18,9%), ezt követően folyamatosan emelkedett, s 1998-ban 23% körül volt. A beruházások volumene 1992-ben mintegy 80%-a volt az 1989. évinek, s 1997-ben érte el ismét azt. (Ami egyébként nagyjából az 1980. évinek felel meg a nyolcvanas évek hullámzó beruházásai következtében.)

Ugyanakkor a fogyasztás aránya a GDP-ből az 1990. évi 72%-ról 1993-ra 88%-ra emelkedett, majd 1995-ben a stabilizációs intézkedések hatására 80% alá került, 1996-ban pedig 77% körüli szintre csökkent. A fogyasztás ekkor, 1996-ban érte el mélypontját, 17%-kal volt alacsonyabb az 1989. évinél. A fogyasztás 1997-98-ban már nőtt (2 illetve mintegy 4,5%-kal), ez azonban elmaradt a GDP növekedési ütemétől, így a fogyasztás GDP-n belüli részaránya azóta tovább csökkent.³⁰

Figyelemre méltó, hogy Magyarország és Csehország GDP-je 1997-ben egyaránt 7-8%-kal haladta meg az 1980-ast, miközben a beruházási szint hazánk esetében 6%-kal, Csehország esetében 45%-kal volt magasabb az 1980. évinél. A lengyel GDP (az 1980-as alacsony szinthez képest) 1997-re 17%-kal nőtt, míg a beruházások 86%-kal bővültek. Vagyis Magyarország számára a kisebb beruházás növekmény is elegendő volt a cseh GDP dinamika eléréséhez. Ennek fő oka valószínűleg az, hogy a **magyar beruházások hatékonysága** - a beruházási folyamat döntési rendszere és gyakorlati megvalósulása - a több évtizedes reformfolyamat eredményeként már a rendszerváltás előtt is hatékonyabb volt, mint a cseh gazdaságé, s ez az előny a mélyreható magyar **piacgazdasági reformok** következtében a kilencvenes években csak erősödött. Ebben különösen fontos szerepe volt a minden ellentmondása ellenére valódi tulajdonosokat létrehozó **privatizációnak**, valamint a **külföldi tőke** régióinkban kiemelkedő mértékű beáramlásának és beruházásainak.

---

³⁰ A reálbérek is 1996-ban érték el - egyetlen év, 1994 kivételével folyamatos csökkenés után - mélypontjukat, az 1989. évi 76%-át. A reálbérek azonban két év alatt, 1998-ra az 1989. évi mintegy 83%-ára nőttek.

Magyarországon az ország kis mérete ellenére nagyok a **fejlettségbeli különbségek**. A központi régió - ezen belül is a főváros - szerepe kiemelkedő és növekvő. Budapest egy főre jutó GDP termelése 1994-ben (a KSH számításainak első évében) 80%-kal, 1996-ban 86%-kal haladta meg az országos átlagot, itt keletkezett a GDP mintegy egyharmada. A kilencvenes évtized első felében, a nagy strukturális átalakulás során szinte minden kedvező gazdasági folyamat a főváros és Nyugat- illetve Közép-Dunántúl előnyét növelte, a negatív változások pedig Észak-Magyarország és az Észak-Alföld hátrányát fokozták. Az évtized közepe óta annyiban javult a helyzet, hogy önmagához képest minden régió helyzete javult valamelyest, de ez legjobb esetben is csak a további leszakadás megállítását teszi lehetővé.

5. A pénzügyi folyamatok

A tervgazdaság összeomlásának egyik nagy gazdasági-társadalmi költsége (ára) az **infláció** jelentős felgyorsulása volt. Az inflációs folyamatokat a kilencvenes évek elején a termelés visszaesése és a munkanélküliség robbanásszerű emelkedése kísérte. Ebben az időszakban tehát a hazai infláció **főleg a termelési és a költségstruktúra átalakulásával, az árarányok átrendeződésével** magyarázható. A modern gazdaságokban az árak közismerten lefele merevek, így árányomódulás csak erőteljes áremelkedési különbségekkel jöhet létre. Emellett 1992-95 között a fogyasztói árak emelkedése - elsősorban a **kereskedelmi árrés** (a kereskedelmi tökefelhalmozás) gyors növekedése következtében - meghaladta a termelői árak változását. 1995-97-ben azután részben az **egyensúlyi kiigazítás**, részben az **energia** reálárának növelése határozta meg az inflációt Magyarországon.

Igen nehezen kimutatható inflációt emelő tényezőt jelentenek az inflációs **várakozások**. A 90-es évek első felében az üzleti vagy a lakossági szféra inflációs várakozásai esetenként 5-10 százalékponttal is meghaladták a hivatalos prognózist. Ez főleg annak volt következménye, hogy a kormányzati inflációs szándékok rendre nem teljesültek, az infláció tendenciaszerűen magasabb lett (gyakran lényegesen magasabb lett) a tervezettnél. Ez egyben azzal járt, hogy a gazdaságpolitika (a monetáris és fiskális politika) iránti bizalom meggyengült és a "pesszimista" inflációs várakozások egyre erősebben beépültek a tényleges áralakulásba. A kormányzati előrejelzések 1996-tól kezdve közelebb kerültek a tényekhez, viszont a bizalom visszaszerzése csak fokozatosan történhet. (Az inflációs várakozások mérséklődése a maginfláció alakulásában jelenik meg. A különböző módokon elvégzett vizsgálatok azt jelzik, hogy a maginflációt az 1994-96-os időszak havi 1,0-1,1%-os értékéről 1998-ra sikerült havi 0,8-0,9%-ra mérsékelni. 1999 januárjára **egyszámjegyre** csökkent az infláció.)

A piaci inflációs várakozások mérése is egyre inkább lehetséges a pénz- és tőkepiacok fejlődésével. A különböző lejáratú értékpapírok hozamkülönbségei, a határidős ügyletek és számos más eszköz módot ad a pénzpiaci kamat és hozamvárakozások viszonylag pontos mérésére és ezen keresztül közvetetten utal az inflációs várakozásokra. Eszerint 1996 közepétől a piac hitelesnek tekinti a monetáris politikát, lényegében elfogadta annak inflációs céljait. **A nemzetközi bizalom is infláció-mérséklő hatású.** Ez megmutatkozik a csúszó leértékelés piaci elfogadásában, de abban is, hogy az 1998. szeptember-októberi pénzügyi krízis idején a forint volt a legstabilabb valuta Kelet-Közép-Európában.

A kilencvenes években az **árfolyampolitikát** a csúszó leértékelés 1995 tavaszi bevezetéséig nagyfokú bizonytalanság, esetlegesség jellemezte. Az árfolyam-változtatásokat általában hosszas politikai-gazdaságpolitikai vita előzte meg, miközben a fizetési mérleg és az export

nyereségessége romlott. Az árfolyamindex nagyfokú ingadozása következtelen árfolyampolitikára utal.

A **csúszó leértékelés** nem egyszerűen egy új árfolyam-politikát jelent, hanem egy olyan gazdaságpolitika melletti elkötelezettséget, amely a költségvetési, valamint a bér- és jövedelempolitika számára is meghatározottságot, ún. monetáris horgonyt testesít meg. A monetáris politika egyetlen végső célja az infláció mérséklése, amelyhez egyetlen közbülső cél tartozik, a nominális árfolyam. (A pénzmennyiség ebben a rendszerben belső meghatározottságú, hiszen ha a jegybank meg akarja védeni az árfolyamot, a pénzkínálatot csak ennek alárendelten változtathatja. A csúszó leértékelés kötöttebb kamatpolitikát is jelent, hiszen ebben a rendszerben a belföldi kamatszint nem térhet el lényegesen a külföldi kamatszint, az előre bejelentett mértékű leértékelés és az ország-kockázat által indokolt mértéktől.)

Az alkalmazott árfolyampolitika a belföldi **kamatszintet** is többé-kevésbé meghatározza, azaz a belföldi pénzpiaci kamatszint a nemzetközi pénzpiaci kamatok, az ország- és a valutakockázat valamint a leértékelés előre megjelölt rátája segítségével behatárolható. A belföldi és a külföldi kamatok eltérése az ország- és valutakockázattal, valamint a leértékeléssel korrigálva megadja a forint kamatprémiumát. A kamatdiszparitás a csúszó leértékelés bevezetésekor még igen tetemes volt, de 1996. végére minimálisra olvadt.

A reálkamatok 1990 és 1998. között igen jelentős ingadozásokkal változtak. Az üzleti szféra rövid lejáratú hitelkamatait és az azonos idejű termelői árindexet figyelembe véve 1990-ben 6-7%-os reálkamat alakult ki, majd a termelői árindex jelentős emelkedése miatt 1991. első felében negatív volt a reálkamat. Ettől kezdve indult meg az a kamatemelkedési hullám, amely alig reagált az infláció 1991-94 közötti változásaira és jóval 10% feletti, esetenként a 20%-ot is elérő reálkamatszint alakult ki. Az infláció újabb erősödése 1995-ben erősen mérsékelte ezt a reálkamat szintet, amely éves átlagban 4% körül alakult. 1996-ban a termelői árindex kisebb csökkenésével a reálkamatok 5% körül ingadoztak, 1997-ben pedig 2-3% körülire estek, mivel a kamatok gyorsabban mérséklődtek, mint a termelői infláció. A nemzetközi pénz- és tőkepiaci válság következtében 1998-ban emelkedett a reálkamat.

1996-tól kezdve új devizatörvény van érvényben. A törvény kielégíti az IMF és az OECD konvertibilitási követelményeit. Ennek megfelelően bejelentették a forint **konvertibilitását**.

A gazdaság külső és belső egyensúlyi mutatóira az elmúlt évtizedben - amint azt a táblázat adatai is jól mutatják - **hullámozás** volt jellemző. Az 1989-ben kieleződött külső egyensúly szigorú fiskális és monetáris politikához, az egyensúly 1992-ig tartó javulásához vezetett. Majd lazításra került sor, aminek következtében a belső felhasználás növekedése 1994-ig újabb külső és belső eladósodáshoz vezetett. Az 1995-ben elkezdett stabilizációs politika hatására látványosan javultak az egyensúlyi mutatók, majd 1997-től érdemi növekedés is beindult, ami azonban 1998-ban már az egyensúly újabb romlásával járt együtt. Ráadásul 1998 során jelentős összegű forró pénz áramlott ki - részben átmenetileg - az országból, a beáramló működő tőke pedig három év után ismét nem fedezte a folyó fizetési mérleg hiányát. Kissé ismét növekedett az ország nettó adósságállománya. Ez az időközben megerősödött, a korábnál összehasonlíthatatlanul nagyobb és versenyképesebb exportpotenciállal, kisebb

adósságállománnyal³¹ és nagyobb devizatartalékkal valamint nemzetközi bizalommal rendelkező magyar gazdaság számára még nem jelent **közvetlen veszélyt**. **A bizonytalan világgazdasági viszonyok között azonban a nemzetközi tőke bizalmának a korábbinál is nagyobb jelentősége van.** Csekély vigasz, hogy a régió többi, viszonylag jó helyzetű országa is hasonló gondokkal küzd, hiszen adott esetben a régió egészét is leértékelheti a nemzetközi tőke.

A magyar gazdaság pénzügyi teljesítménye az elmúlt években jelentősen közeledett az ún. **maastrichti kritériumokhoz**,³² de még meglehetősen távol van azoktól. Az infláció folyamatosan és immár egyszámjegyre csökkent, de a 3% körüli értéktől még messze van. Az államháztartás hiányának csökkenési folyamata a kezdeti lendület után megrekedt, sőt növekszik. Az államadósság GDP-hez viszonyított aránya viszont már csaknem teljesítette a maastrichti kritériumot. A csúszó leértékelés havi üteme folyamatosan csökken (az induláskori havi 1,9%-ról 1999 elejére havi 0,6%-ra), ez kellően alacsony értékre csökkenve átadhatja a helyét a forint euróhoz kötésének egy, a maastrichti kritériumnál akár szűkebb lebegtetési sávval. Az elmúlt években a kamatok is látványosan estek, azonban részben a még mindig magas infláció, részben a nálunk biztonságosabb országokénál nagyobb reálkamatok miatt még magasak.

Bár az Európai Unióhoz való csatlakozásnak nem feltétele a maastrichti kritériumok teljesítése, a jelenlegi bizonytalan világgazdasági helyzetben az e követelmények teljesítése felé közeledésnek a csatlakozástól függetlenül is fontos szerepe van a külföldi tőke bizalmának megtartásában.

6. Gazdaságpolitikai értékek és dilemmák

A magyar gazdaság EU-csatlakozás előtti helyzetével, a csatlakozás feltételezett hatásaival és az ennek következtében követendő magyar stratégiával kapcsolatban némileg leegyszerűsítve kétféle vélemény kap hangot.

Az egyik szerint a fejletlen magyar gazdaságnak mindenekelőtt az EU-tagság révén **megszerezhető támogatások** miatt érdeke a csatlakozás. Emellett - éppen a fejletlenség miatt - a csatlakozási tárgyalások során minél több derogációt kell elérni, mivel a magyar gazdaság

---

³¹ Nemcsak az ország nettó külföldi adósságállománya csökkent az elmúlt években jelentősen (az 1994 végi 18,9 milliárd dollárról 1997 végére 11,2 milliárd dollár körüli értékre, de ezen belül jelentősen csökkent a kormányzati szektor és az MNB külföldi eladósodottsága (1997 végére 7,9 milliárd dollárra). Az ország nettó adósságállománya 1998 végére tulajdonosi hitelekkel 1,2 milliárd dollárral nőtt, azok nélkül viszont 0,4 milliárd dollárral csökkent.

³² A maastrichti kritériumok a következők: Az árstabilitás érdekében az euróra történő áttérést megelőző egy évben az inflációs ráta az egyes tagországokban legfeljebb 1,5 százalékponttal múlhatja felül az EU legalacsonyabb inflációt felmutató három országának átlagos mutatóját. Az államháztartás folyó deficitje nem haladhatja meg a GDP 3 százalékát. (Azonban az is elfogadható, ha a hiány valamelyest túllépi ugyan a 3 százalékot, de tartósan és folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, illetve a nem nagy mértékű eltérés kivételesnek minősíthető.) A bruttó államadósság nem lehet több a GDP 60 százalékánál, illetve ha ezt meghaladja, folyamatos és tartós csökkenés eredményeként közeledjen ahhoz. A hosszúlejáratú hitelek átlagos kamatszintje legfeljebb két százalékponttal lehet magasabb a legalacsonyabb inflációs rátát felmutató három országban kialakult kamatszintnél. Az árfolyamok stabilitása érdekében követelmény a tagállamoknak az EU árfolyam-együttműködési mechanizmusában való részvétele, vagyis az árfolyamnak az ezáltal rögzített sávon ($\pm 15\%$) belül kell maradnia, illetve a belépést megelőző két évben nem kerülhet sor a tagállamok valutáihoz viszonyított hivatalos leértékelésre.

strukturális elmaradottsága miatt számos területen még nem állná a versenyt európai konkurensaival. E felfogás hívei a **minél fájdalom-mentesebb átmenet** érdekében akár lassítanák is a csatlakozást, a támogatások egy részét azonban már a belépés előtt - a felkészülés érdekében - szeretnék igénybe venni. E felfogás tehát a magyar gazdaság átalakításában kisebb szerepet szán a belső reformoknak, s nagy reményeket fűz az EU-tól megszerezhető kedvezményekhez és támogatásokhoz. Ezzel szoros összefüggésben a monetáris unióhoz való (későbbi) csatlakozás előfeltételét jelentő maastrichti kritériumokhoz való közeledést - mivel közvetett hatásában az is konfliktusokkal járó, strukturális változásokat kikényszerítő hatású - (egyelőre) nem tekinti gyakorlati jelentőségű célnak.

A másik felfogás viszont az EU-csatlakozást **sorskérdésnek** tekinti. Abból indul ki, hogy a világgazdasági alkalmazkodás - ami Magyarország méretei és földrajzi elhelyezkedése következtében a mai globalizálódó világban mindenekelőtt a multinacionális cégekhez és az EU-hoz való igazódást jelent - a fejlődés, **a modernizálódás egyetlen reális útja**. E nézet képviselői tehát a világpiacon kereslethez és termelési rendszerekhez való strukturális alkalmazkodást az EU-tagságtól függetlenül is elkerülhetetlennek tekintik. Az EU-tagság azonban nemcsak ennek megvalósításához nyújt pótlólagos - politikai stabilizáló és pénzügyi - segítséget, de a kívül maradók számára sokkal nehezebb és költségesebb is az alkalmazkodás (például a schengeni egyezmény következtében). E felfogás hívei azzal is tisztában vannak, hogy maga **az EU is világgazdasági pozíciói megtartásáért küzd**, s ennek következtében az EU illetve tagországai tevékenységének számos területén - így az állami tulajdon terjedelmében, a szociális rendszerek kiterjedtségében és működési rendszerében, a költségvetési kiadások nagyságrendjében - szűkítéssel együtt járó **reformok** várhatók. A magyar gazdaság modernizálása tehát alapvetően tökevonzó és -felhalmozó képességének további javítása alapján mehet végbe, amelyben az EU-tagságból származó előnyök csak kiegészítő szerepet játszhatnak. Ennek megfelelően az EU-támogatásokat és derogációkat nem az elavult struktúra védelmére kell felhasználni, hanem a modernizációs folyamat gyorsításához. E nézet hívei tehát a minél gyorsabb és minél egyenrangúbb tagság hívei, s ennek megfelelően már most is nagy fontosságot tulajdonítanak a maastrichti kritériumok felé történő közeledésnek.

Az EU-csatlakozással kapcsolatos fenti két, egymással ellentétes véleményben **a magyar gazdaságpolitika évtizedekre visszanyúló alapkérdései** fogalmazódnak meg. Ilyen **dilemma** az egyensúly vagy növekedés, az elsődlegesen a tőke vagy az állam (tervezési keretek között a piac vagy a terv) által szervezett gazdaság, a piacgazdasági reformokon vagy a kereslet-élénkítésen alapuló növekedés, a világpiachoz való alkalmazkodás mértékének és sebességének problémaköre. A viták elsősorban politikai és gazdaságfilozófiai formában zajlanak, de mögöttük természetesen meghatározott gazdasági és hatalmi érdekek húzódnak meg.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai arra utalnak, hogy a reformokat halogató, a keresletet megalapozatlanul növelő gazdaságpolitika valós növekedés helyett újra és újra a külső egyensúlyi feszültségek kiéleződéséhez vezetett, amit visszatérően restriktív intézkedések, kisebb-nagyobb reformok követtek. Ezek népszerűtlensége azonban ismételtelen a gazdaságpolitika megalapozatlan fellazulásához majd az egyensúlyi feszültségek kiéleződéséhez vezetett. 1997 évtizedek óta az első olyan év volt a magyar gazdaságban, amikor nem csak érzékelhető, 4% feletti gazdasági növekedés volt elérhető, de a folyó fizetési mérleg egyensúlya is javult. Úgy tűnik, **a magyar gazdaság túljutott a stabilizáció legnehezebb szakaszán, sikerült kialakítani egy európai piacgazdaság fő intézményi**

elemeit s mindennek eredményeképpen megteremteni a magyar gazdaság iránti nemzetközi bizalmat. Ugyanakkor jól érzékelhető, hogy a gazdaságpolitika mozgásterének kibővülését sokan a korábbi, széleskörű állami szerepvállaláson alapuló gazdaságpolitikához való visszatérés lehetőségeként fogják fel, úgy véelve, hogy a pénzügyi szempontoknak és a reformoknak most már nem kell olyan nagy fontosságot tulajdonítani. Ezért **az eddigi tiszteletre méltó eredmények sem jelentenek garanciát** a folyamatok következetes továbbvitelére, amint arra az egyensúlyi viszonyok 1998. évi figyelmeztető, de nem korrigálhatatlan romlása is utal. A magyar gazdaságnak - mint fiatal demokráciának és piacgazdaságnak - még erős a hajlama az egyensúlyt rontó gazdaságpolitika alkalmazására.

Felhasznált irodalom

Antal László /1998/: Az átmenet évtizede (Kormányok, programok, gazdasági folyamatok). Megjelent a "Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltás (1988-1998)" című kötetben. (Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 57-81. old.

Csaba László/1995/: Vázlat a modernizációs gazdaságpolitikáról. Társadalmi Szemle, 1.sz. 9-22.old.

Csaba László /1996/: A szocialista rendszer összeomlása és az átalakuló rendszerek (Az "Összehasonlító gazdaságtan" című kötet 12. fejezete) Aula Kiadó, Budapest, 483-548. old.

Csáki György - Macher Ákos: A magyarországi privatizáció 10 éve, 1988-97. Megjelent a "Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltás (1988-1998)" című kötetben. (Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 116-160. old.

Kornai János /1993/: Transzformációs visszaesés. Közgazdasági Szemle, 7-8.sz. 569-599. old.

Pitti Zoltán /1997/: Egészen eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Tanulmány. Budapest, 1997. augusztus. 24 old.

Pitti Zoltán /1998/: A társas formában működő vállalkozások szerepe a hazai gazdaság új fejlődési pályára állításában. Vitaanyag. Budapest, 1998. november. 43 old.

Tardos Márton /1999/: A magyar gazdaság helyzetéről. Kritika, 1.sz. 3-6. old.

Tóth István György /1998/: A munka vagy a kapcsolati tőke a fontosabb? Magyar Nemzet, december 24.

Tudományos kutatás és kísérleti fejlesztés alakulása, 1990-96 /1997/: (Szerk. Jávorka Edit), OMF, Budapest, július, 61 old.

Vértes András - Karsai Gábor /1998/: Gazdasági átalakulás és gazdaságpolitika. Megjelent a "Magyarország évtizedkönyve. A rendszerváltás (1988-1998)" című kötetben. (Szerkesztette: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László) Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998. 102-115. old.